ANADOLU SAHASINDA ŞEYYÂD HAMZA TARAFINDAN YAZILAN İLK YÛSUF U ZELÎHÂ MESNEVİSİNDE İSLAMİ DURUM EYLEM VE SÖYLEMLER

Islamic Situation Actions And Discourses In The First Yûsuf u Zelîhâ Mesnevi Written By Şeyyâd Hamza In The Anatolian Region

MEHMET CİHAT ÜSTÜN

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmetcihatustun@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-7738-0801

ALPER BAHTİYAROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alp_er_b@hotmail.com, https://orcid.org/0000-0001-7685-6268

Öz:

Türk edebiyatında önemli bir nazım biçimi olan mesnevi, Türklerin İslam'la tanışmasıyla edebiyata girmiş ve Tanzimat Dönemi'ne kadar roman ve hikaye işlevi görmüştür. İlk örneği Kutadgu Bilig ile görülen mesnevi türü, sonraki yüzyıllarda Yûsuf u Zelîhâ, Leylâ vü Mecnûn gibi birçok eserde kullanılmıştır. Yûsuf u Zelîhâ, Türk edebiyatında birçok şair tarafından ele alınmış önemli bir mesnevi konusudur. Türk edebiyatındaki ilk Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi Ali'nin Kıssa-i Yusuf'udur. Anadolu sahasındaki ilk Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi ise 14. yüzyılda yaşamış olan Şeyyâd Hamza'ya aittir. Yûsuf u Zelîhâ mesnevileri, müteakip yüzyıllarda pek çok şair tarafından yazılmaya devam etmiştir.

Anadolu sahasında yazılan ilk Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi olması nedeniyle Şeyyâd Hamza'nın eseri, sonraki örneklere göre rol model olması ve farkındalık taşıması bakımından önemlidir. Dil açısından Eski Türkçe ile Eski Anadolu Türkçesi arasında bir bağlantı kurması ve edebî açıdan da Yusuf ve Zeliha hikayesini manzum olarak Anadolu sahasına taşıması eserin önemini artırmaktadır.

Bu çalışma, Oğuzların Anadolu'yu yurt edinmesinden sonra İslami durum ve söylemlerin edebi eserlere yansımasını ele almıştır. MÖ 17. yüzyılda meydana gelen Hz. Yusuf ve Zeliha arasındaki aşk hadisesinin, MS 14. yüzyılda Anadolu sahasında İslami bir bağlamda anlatıldığı tespit edilmiştir. Bu tespitler, Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisindeki beyitler referans alınarak yapılmıştır. Bu durum bize Anadolu'nun İslamlaşmasında Türk etkisini ve İslam'ın hakim olduğu Anadolu'da İslam anlayışının edebî eserlere yansıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu sahası, Oğuzlar, Şeyyâd Hamza, Yûsuf u Zelîhâ, İslami söylemler

Abstract:

Mesnevi, an important poetic form in Turkish literature, entered the literature after the Turks came into contact with Islam and served the function of a novel and story until the Tanzimat Period. The mesnevi genre, first seen with Kutadgu Bilig, was used in many works such as Yûsuf u Zelîhâ and Leylâ vü Mecnûn in the following centuries. Yûsuf u Zelîhâ is an important mesnevi subject that has been handled by many poets in Turkish literature. The first Yûsuf u Zelîhâ mesnevi in Turkish literature is Ali's Kıssa-i Yusuf. The first Yûsuf u Zelîhâ mesnevi written in the Anatolian region belongs to Şeyyâd Hamza, who lived in the 14th century. The mesnevi poems of Yûsuf u Zelîhâ continued to be written by many poets in the centuries that followed.

Because it was the first Yûsuf u Zelîhâ mesnevi written in the Anatolian region, Şeyyâd Hamza's work is important in terms of being a role model and raising awareness compared to later examples. From a linguistic perspective, the work is important because it establishes a connection between Old Turkish and Old Anatolian Turkish, and from a literary perspective, because it brings the Yusuf and Zeliha story to the Anatolian region in a poetic form.

This study has examined the reflection of Islamic situations and discourses in literary works after the Oghuzs made Anatolia their homeland. It has been determined that the love story between Prophet Yusuf and Zeliha, which occurred in the 17th century BC, was told in an Islamic context in the Anatolian region in the 14th century AD.

These determinations were made by referencing the couplets in Şeyyâd Hamza's Yûsuf u Zelîhâ mesnevi. This situation shows us the Turkish influence in the Islamization of Anatolia and the reflection of the Islamic understanding in Anatolia, where Islam is dominant, on literary works.

Key Words: Anatolian region, Oghuzs, Şeyyâd Hamza, Yusuf u Zeliha, Islamic discourses

GİRİŞ

Türk dilinin ilk cümlelerini 7. yüzyıla ait Eski Türk yazıtlarında görebilmekteyiz. Bu cümleler Köktürkler döneminde Türklerin devlet yönetimi, devletin sınırları, kağana bağlılık, diğer uluslar ve boylarla olan mücadeleler/savaşlar noktasında siyasî; günlük yaşantı, yeme, içme, barınma, akrabalık ilişkileri, kağan - halk arasındaki hiyerarşik durum ve kağan tarafından az olan halkın çoğaltılması fakir olan halkın zenginleştirilmesi çerçevesinde sosyal ve kültürel; Tanrı'ya olan inanç, sadakat, teslimiyet ve bağlılık hususunda dinî yaşantılarından izler taşımaktadır. O dönemde *biti-, taşka ur-, beŋgü taş tokıt-* gibi fiillerle ifade edilen *yaz-* eylemi ile Türkler kısa, yalın, basit ve edebî kaygıdan yoksun -kendi ifadeleriyle- gönüllerindeki sözleri cümlelere dönüştürüp taşlar üzerine aktarmışlardır.

Uygurlar döneminde Ötüken merkezli coğrafyada evvela taşlar üzerine Köktürk harfleri kullanılmak suretiyle düz yazı geleneği devam ettirilmiştir. Bengü taş edebiyatı terimiyle literatüre giren taşlar üzerine yazı yazma eylemi Türk dilini bozkıra ve belirli bir düşünce ile anlatım kalıplarına sıkıştırmıştır. Türk dilinin kabuğunu kırması Tarım Turfan bölgesine göç eden Uygun Türklerinin yazın faaliyetleri ile mümkün hale gelmiştir. Türk dili gerek telif gerek tercüme eserlerle edebî dil olma yolunda büyük bir mesafe almıştır. Bu dönemde diğer hukuk belgeleri ve tıp metinleri gibi telif; budizm ve maniheizm çerçevesinde birtakım sudur ve çatiklerin tercümesiyle teşekkül eden çeviri eserler Türk dilinin işlerlik kazanmasında büyük rol oynamıştır. Özellikle Sogdça, Çince, Toharca, Sanskritçe ve Tibetçe gibi kaynak dillerden hedef dil olan Uygur Türkçesine yapılan çeviri faaliyetlerinde gerek sözcük geçişi gerekse Türkçe ek ve köklerin işlek bir şekilde kullanımıyla gerçekleştirilen sözcük türetimleri Türk dilinin söz varlığını geliştirmiş ve bu faaliyetler çerçevesinde Türk dilinde terim oluşturma yolunun önü açılmıştır.

Uygur Türkçesi ile oluşturulan eserlerin çoğunluğu mensur nitelik taşısa da Mani ve Buddha çevrelerinde manzum eserler de yazılmıştır. Her ne kadar Türk şiiri ile ilgilenenler Türk şiirini kesintisiz olarak 11. yüzyılda kaleme alınan *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lügâti't-Türk'*teki şiir numunelerine kadar götürserler de İslam muhiti dışında Uygurlar döneminde şiirin *ḳoşuġ, ḳojañ, ḳoşma, takşut, taḳmaḳ, ır/yır, küg, şlok, padak, ḳavi, baş/başik* tabirleriyle ifade edildiğini ve *Aprınçur Tigin, Kül Tarkan, Sıŋgku Seli Tutuŋ, Ki-Ki, Pratyaya-Şiri, Asıg Tutuŋ, Çısuya Tutuŋ, Ḳalım Keyşi, Çuçu* adlı şairlerin varlığını tespit etmek mümkündür.[1] Türk şiirinin esas ve usullerine; ölçü ve uyaklarına göre yazılan dönemin manzumelerini Reşit Rahmeti Arat *Eski Türk Şiiri* adlı eserinde bir araya getirmiştir.

Türklerin, Talas Savaşında Araplarla temas etmesi, zaman içerisinde kısım kısım İslamiyeti kabul etmeleri, Arap ve Fars edebiyatının Türk toplumu üzerindeki etkileri Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk kültürü için yeni bir evrenin başlangıcını oluşturmuştur. Bu noktada İslamî dönemin ilk eseri olması sebebiyle Kutadgu Bilig'in temel alındığı bir zeminde Türk diline 100 adet Arapça; 20 adet Farsça kelimenin girdiği tespit edilmiştir.[2] Türk şiiri bu etkileşim döneminde kendi esas ve usullerinin yanında Arap ve Fars şiirine özgü *gazel, rubai, kaside, tuyuğ, mesnevi, murabba, kıta* gibi yeni nazım biçimleriyle tanışmıştır. Bu süreçte Türk şiirindeki ilk icra mesnevi nazım biçiminin esas ve usulleri çerçevesinde Kutadgu Bilig'in yazılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu kullanımla birlikte mesnevi Türk

[1] Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2007), IX-XXII.
[2] Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili* (İstanbul: Kapı Yay., 2005), 188.

edebiyatına girmiş ve Türk edebiyatında yüzyıllar boyunca kullanımı birçok şair tarafından tercih edilen bir nazım biçimi olmuştur.

Mesnevi, Arapça kökenli bir kelime olup manası "ikişer ikişer; çift çift" şeklindedir. Aslı Arapça olmasına rağmen Arapçada kullanılmayan bir kelimelidir. Araplar bu türe daha çok *müzdevice, recez ya da urcûze* adını vermişlerdir. Mesnevinin ebebî terim olarak ilk defa Farsçada kullanıldığı görülse de[3] nazım şekli olarak ilk icrası Arap edebiyatında gerçekleşmiştir. Mesnevinin Türk edebiyatına geçişi İran edebiyatı üzerinden olmuş ve XI-XIX. yüzyıllar arasında bu türün kullanımı ile Türk edebiyatında çok sayıda eser meydana getirilmiştir.[4] Türklerin Arap ve Farslarla temas edip İslamla tanıştıktan sonra Türk edebiyatında kullanılmaya başlananan mesnevi nazım biçimi destanlar ve halk hikayeleri gibi mensur metinlerin yanında uzun olay örgülerinin manzum çerçevede anlatımını sağlamış ve bu misyonuyla Türk edebiyatında uzun süre varlığını korumuştur. Belli bir olay örgüsünün işlenmesi ve anlatımına dayanan mesnevi türü Tanzimat ile edebiyatımıza dahil olmuş hikâye ve romanın Divan edebiyatındaki manzum karşılığı olmuştur. Bir nevi toplumun roman ihtiyacını Klasik Türk edebiyatında mesneviler karşılamıştır.[5] Bu düşünce ekseninde Mehmet Fuat Köprülü mesnevileri İran romanı olarak değerlendirirken Victoria Holbrook mesnevileri doğrudan romana benzetmiştir. Necmettin Turinay ve Mehmet Kahraman da mesnevilerin doğrudan roman olarak nitelendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.[6]

Ardışık olay örgülerini işlemeye uygun olan ve akıcı anlatım imkanı sunan mesnevi hem Doğu hem de Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Klasik Türk edebiyatının en önemli nazım biçimi ve edebi türlerinden birisi olarak kabul edilen mesnevi şiirsel biçimiyle çokça dikkat çekmiştir. Beyitler halinde icra edilmesi, her beytin kendi arasında -ayrı ayrı- kafiyeye sahip olması, her beytin kendi içinde anlamının tamamlanması, beyitler arasındaki konu birliğinin muhafaza edilmesi gibi hususiyetler mesneviyi uzun hikâyeleri anlatmak için sıkça tercih edilen bir tür haline getirmiştir. Mesnevi nazım biçiminin Türk edebiyatında bu denli tercih edilmesini kafiye bulmanın kolaylığı ve duygu, düşünce, nesne ve olayların kolayca ifade edilmeye elverişli olmasıyla açıklamak mümkündür.[7] Bundan ötürü destanlar, uzun aşk hikayeleri, şehrengizler, didaktik dinî ve ahlaki konular mesnevi nazım biçimi ile yazılmıştır. Klasik Türk edebiyatında Mesnevi nazım türünde konu ve ahenkte oluşması muhtemel sıradan/yavan anlatımı ortadan kaldırmak için araya bazen mesnevi kahramanlarının konuşmalarını ihtiva eden gazeller de yerleştirilmiştir.[8] Bu tür uygulamaları özellikle Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zelîhâ ve Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevilerinde görmek mümkündür.

Türk edebiyatında mesnevinin ilk icrasını 1069 yılında Tabgaç Buğra Han'a sunulan, İslami Türk edebiyatının ilk önemli eserlerinden birisi olarak değerlendirilen *Kutadgu Bilig* adlı siyasetname ile Balasagunlu Yusuf gerçekleştirmiştir. Bu eserin kıymet karşılığı olarak Tabgaç Buğra Han tarafından kendisine "başmabeynci, kapıcı, perdeci" anlamına gelen, hükümdar ve vezirden sonra en yüksek mertebeyi temsil eden *Has Hacib* unvanı verilmiştir. Eserin siyasetname kimliği ile uzun soluklu bir anlatımı ihtiva etmesi ve *Kutadgu Bilig*'de *Küntoğdı, Aytoldı, Ögdilmiş ve Odgurmuş* gibi sembolik kahramanlar ve bu kahramanların temsil ettiği adalet, mutluluk, akıl, akıbet gibi kavramlar ekseninde bir devletin ideal olarak nasıl yönetilmesi gerektiğinin manzum olarak anlatılma arzusu Yusuf Has Hacib için mesnevi nazım biçiminin kullanımını kaçınılmaz hale getirmiştir.

---

[3] Ahmet Kartal, "Eski Türk Edebiyatında Mesnevî", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, sy. 10 (Eylül 2007): 353.
[4] İsmail Ünver, "Mesnevi", *Türk Dili: Aylık Dil Dergisi* LI, sy. 415-416-417, 1986: 430.
[5] Sueda Yılmaz, "Kitap Tanıtımı – Bir Osmanlı Anlatısı: Mesnevi (Roman ve Mesnevi Türlerine Mukayeseli Bir Bakış)", (Yaz. Günaydın, Alper), *Folklor Akademi Dergisi* 6, sy. 3 (Aralık 2023): 1497.
[6] İsmail Kekeç, "Türk Edebiyatında Mesnevi ve Roman İlişkisine Dair Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, Yıl 3, (Haziran 2017): 187-189.
[7] Mustafa İsen v.dğr., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı,* (3. Baskı) (Ankara: Grafiker Yay., 2005), 23.
[8] Muhsin Macit ve Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yay., 2004), 188-189.

11. yüzyıldan itibaren *Kutadgu Bilig* ile başlayan Türk edebiyatında mesnevi nazım biçiminin kullanımı hemen hemen her yüzyılda devam etmiş, 13. yüzyıldan itibaren artarak devam eden eden mesnevi yazma istek ve geleneği 20. yüzyılın başlarında Kilisli Hâmî tarafından yazılmış *Nasihat-nâme*[9] adlı esere kadar devam etmiştir. 13. Yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında yazılan mesnevilerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:[10]

13. Yüzyılda Yazılmış Mesneviler

Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-şerîfe (Ahmed Fakîh), Risâletü'nnushiyye (Yûnus Emre), Yûsuf u Züleyhâ (Haliloğlu Ali)

14. Yüzyılda Yazılmış Mesneviler

Kesikbaş Destanı, Güvercin Hikâyesi, Hz. Ali'nin cenkleri, İbrahim ve İsmail destanları, Ejderha Destanı, Hatun Hikâyesi, Veysel Karanî (Arap kökenli olup yazarları belli değildir), Ahvâl-i Kıyâmet (Şeyyâd Îsâ), Maktel-i Hüseyn (Meddâh Şâzî), Yûsuf u Züleyhâ (Şeyyâd Hamza, Süle Fakîh, Kadı Darîr), Garîb-nâme (Âşık Paşa), Hüsrev ü Şîrîn (Fahrî), Hüsrev ü Şîrîn (Kutb), Mantıku't-tayr (Gülşehrî), Varaka ve Gülşâh (Yûsuf-ı Meddâh), Menâkıbu'l-kudsiyye (Elvan Çelebi), İskender-nâme (Ahmedî), Ferheng-nâme-i Sa'dî (Mes'ûd bin Ahmed) vd.

15. Yüzyılda Yazılmış Mesneviler

Vesîletü'n-necât (Süleyman Çelebi), Yûsuf u Zelîhâ (Hamdullah Hamdî, Şemsî), Bahrü'l-hakâyık (Hatiboğlu), Esrâr-nâme (Ahmedî), Tarîkat-nâme (Pîr Mehmed), Mahzenü'lesrâr (Ahmed-i Rıdvân), Çeng-nâme (Ahmed-i Dâî), Ravzatü'l-envâr (Hayâlî), Mihr ü Mâh (Necâtî Bey), Gülşen-i Râz (Şeyh Elvân-ı Şirâzi), Hüsrev ü Şîrîn (Şeyhî), Har-nâme (Şeyhî), Gül ü Nevrûz (Zihnî), Sedd-i İskenderî (Ali Şîr Nevâî), Menâkıb-ı Şeyh Bedreddîn (Hâfız Halîl), Gazavât-nâme (Sûzî Çelebi) vd.

16. Yüzyılda Yazılmış Mesneviler

Maktel-i İmam Hüseyn (Lami'î), Esrâr-nâme (Huzûri), Gülşen-i Ebrâr (Münîrî), Tuhfetü'l-uşşâk (Gelibolulu Alî), Gülşen-i Envâr (Yahya Bey), Gencîne-i Râz (Taşlıcalı Yahya Bey), Pend-nâme (Edirneli Nazmî), Cilâ'u'l-kulûb (Mustafa Cinânî), Bahrü'l-hüdâ (Şeybânî Han), Deh-nâme (Hatâî), Yûsuf u Züleyhâ (Kemâl Paşa-zâde, Taşlıcalı Yahya Bey, Celîlî, Şerîfî, Gubârî Abdurrahmân, Likâî, Nimetullâh, Halîfe, Kâmî Mehmed, Ziyâî Yûsuf, Şikârî, Manastırlı Kadı Sinan ve Hevâî Mustafa), Leylâ ve Mecnûn (Fuzûlî, Celîlî, Sevdâî, Lârendeli Hamdî, Sâlih), Şâh u Gedâ (Taşlıcalı Yahya Bey, Rahmî, Pîr Mehmed Çelebi), Gül ü Bülbül (Fazlî, İznikli Bakaî) vd.

17. Yüzyılda Yazılmış Mesneviler

Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi (Hakanî), Mevlid (Necîbî, Nahîfi), Hilyetü'l-envâr (Nahîfi), Mantıku'l-esrâr (Fedâî Dede), Sohbetü'l-ebkâr (Atâyî), Heft-Hân (Atâyî), Hayriyye (Nâbî), Hayrâbâd (Nâbî), Teşrîfâtü'ş-şuarâ (Güfti), Leylâ vü Mecnûn (Kafzâde Fâizî), Edhem ü Hümâ (Sâbit), Şâh-nâme (Ganizâde Nâdiri), Zafer-nâme (Mustafa Nedîm, Güfti, Sâbit), Yûsuf u Züleyhâ (Bursalı Hevâyî Mustafa, Bağdadlı Abdülcelil Zihnî, Rif'atî), Leylâ vü Mecnûn (Fâizî, Rif'atî), Hüsrev ü Şîrîn Fasih Dede), Vâmık u Azrâ (Bursalı Hevâyî Mustafa), Edhem ü Hümâ (Bosnalı Sâbit) vd.

18. Yüzyılda Yazılmış Mesneviler

Yûsuf û Züleyhâ/Zelîhâ (Diyarbakırlı Ahmedî, Köprülüzâde Es'ad Paşa, Ahmed-i Mürşidî, Molla Hasan), Leylâ vü Mecnûn (Örfi Mehmed Ağa), Mi'râciyye (Nâyî Osman Dede), Pend-nâme (Zarîfî), Lutfiyye (Sünbülzâde Vehbî), Aşk-nâme (Erzurumlu İbrahim Hakkı), Hüsn ü Aşk (Şeyh Gâlib), Sakî-

[9] Faruk Sönmez, "Hayriyye ve Lutfiyye Tesirinde Yazılmış Bir Mesnevi: Kilisli Hâmî'nin Nasihat-nâme'si", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4, sy. 1 (Haziran 2021): 105.
[10] Ünver, "Mesnevi," 458-461.; Kartal, "Eski Türk Edebiyatında Mesnevî," 355-366.

nâme (Şeyhî Mehmed Efendi), Cân u Cânân (Refi-i Amidî), Defter-i Aşk (Enderunlu Fâzıl), Battâl-nâme (Dârendeli Bakâi) vd.

19. Yüzyılda Yazılmış Mesneviler

Mevlid (Selâmî), Şem' ü Pervâne (Âlî), Zafer-nâme (Ayaşlı Türk Hayrî), Manzûme-i Sivastopol (Rızâî), Yûsuf u Zelîhâ/Züleyhâ (Mehmed İzzet Paşa, Tâib), Leylâ vü Mecnûn (Nâkâm), Mihnet-keşân (Keçecizâde İzzet Molla), Bahâriye (Sermed), Sergüzeşt-nâme (Bayburtlu Zihnî), Çay nâme (Nigârî) vd.

20. Yüzyılda Yazılmış Mesneviler

Nasihat-nâme (Kilisli Hâmî), Hilye-i Fahr-i Âlem (Mustafa Fehmi Gerçeker), Hilye-i Mevlânâ (Mevlevî Ali Rızâ Dede)

Yüzyıllara göre tasnif edilmiş bu mesnevilere bakıldığında hemen hemen her yüzyılda birçok şair tarafından Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinin kaleme alındığı görülmektedir. Hz. İbrahim'in torunu olması ve tüm semavi dinlerin kutsal kitaplarında kendisine ait hikayenin yer alması sebebiyle Hz. Yusuf'un başından geçen olay edebî metinlere de konu olmuştur. Kuran-ı Kerimde Yusuf Suresi'nin 3. Ayetinde geçen "ahsenü'l-kasas" ifadesi Hz. Yusuf'un başından geçen hadisenin ne denli ehemmiyetli olduğunu anlatmak için yeterlidir. Bu ehemmiyetin bir parçası olmak isteyen Türk edebiyatına mensup şairler Hz. Yusuf'a ait bu hikayeyi mesnevi nazım biçimini kullanmak suretiyle hemen hemen her yüzyılda yazmaya çalışmışlardır.

Bu noktada iki tane ilkten bahsetmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz: Birincisi Türk edebiyatında Hz. Yusuf hikayesini ilk olarak yazan Ali isimli şairdir. Hayatı hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip olamadığımız Ali, Türk dilini kullanmak suretiyle *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserinde Hz. Yusuf hikayesini anlatmaya gayret etmiştir. Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u daha sonraki yüzyıllarda sıkça işlenecek olan Yûsuf u Zelîhâ mesnevilerinin öncüsü olması, Türk edebiyatının bu konudaki ilk eseri olması, Oğuz Türkçesinden izler taşıması ve Kuran-ı Kerim'deki Yusuf Suresine dayanması sebebiyle önem arz etmektedir.[11] İkincisi Anadolu sahasında yazılmış ilk Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi ise 14. yüzyılda yaşamış olan Şeyyâd Hamza'ya aittir. Mesnevi Dâstân-ı Yûsuf Aleyhi's-selâm ve Hâzâ Ahsenü'l-Kasasi'l-Mübârek adını taşımaktadır. Şeyyâd Hamza bu eserin icrasında olayları kendi duygu ve düşünceleri ekseninde anlatmış, anlatımını Yusuf Suresi ve Kuran tefsirlerini kendisine referans alarak gerçekleştirmiştir. Eserin kaleme alındığı yüzyılda Oğuz Türkçesi tam anlamıyla edebî dil kimliğine kavuşmamış olsa da eser dil açısından Eski Anadolu Türkçesinin ses ve şekil bilgisine uygunluk göstermekte olup Eski Türkçe sözvarlığından da büyük oranda izler taşımaktadır. Eserin dili benzetme, tasvir gibi edebî sanatlardan ve sanat kaygısından uzaktır. Okunduğu her mecliste herkes tarafından rahat anlaşılabilmesi için eserde sade, açık, anlaşılabilir ve canlı bir dil kullanılmıştır.[12] Muhteva açısından dinî bir özellik taşıyan eser edebî açıdan da Yûsuf ve Zelîhâ hikayesini manzum çerçevede Anadolu sahasına taşınması bakımından önem arz etmektedir.

Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisini önemli kılan hususiyetlerden biri de yukarıda izah etmiş olduğumuz gibi dinî bir içeriğe sahip olmasıdır. Bunda Yusuf Suresinin ve Kuran tefsirlerinin etkisi büyüktür. Biz bu çalışmamızda 10. yüzyılın ilk çeyreğinde İslamiyet'i kabul etmeye başlayan ve 11. yüzyıldan itibaren İslamı kendileri için hâkim din haline getiren Oğuzların Anadolu'yu yurt edindikten sonra Anadolu'yu İslamlaştırma gayreti çerçevesinde İslami durum ve söylemlerinin edebî eserlere yansımasını ele aldık. Bu minvalde MÖ 17. yüzyılın dinî ve kültürel özellikleriyle vuku bulan Hz. Yusuf ve Zeliha arasındaki aşka dayalı hadisenin MS 14. yüzyılda Anadolu sahasında İslami durum, eylem ve

[11] Tuncer Gülensoy, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. II (İstanbul: TDV Yay., 1989), 379.
[12] Ayşe Eryılmaz, "Klasik Türk Edebiyatında Kaynaklar/Mesneviler" (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017), 276.

söylemler çerçevesinde anlatıldığı tarafımızca tespit edilmiştir. Bu tespitler Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi referans alınmak ve bu mesnevide geçen beyitler tanık gösterilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir:

1. SECDE KIL- / SECDEYE BAŞ KO- / SECDEYE YÜZ UR- / YÜZ YÈRE UR- / SECDEYE BAŞ UR-

Secde İslam dininde kulun Allah'a duyduğu saygıyı, teslimiyeti; kendisinin yaratıcı karşısındaki acizliğini ve Allah'a karşı şükranını dile getirmek için sergilediği ibadet temelindeki davranış biçimidir. Secde kıl-/et-/eyle- birleşik fiili ise *"Allah'ın büyüklüğü, yüceliği önünde hiçliğini göstermek ve O'nu ululamak maksadıyle vücûdu alın, burun, el ayaları, dizler ve ayak parmakları yere değecek duruma getirmek, bu durumda yere kapanmak"*[13] anlamındadır. Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere secde etmenin akla gelen ilk anlamı dinî mahiyettedir. Bu açıdan bakıldığında secde etmek Tanrı ile insan arasındaki ibadet eksenli bir yakınlaşma ve saygının davranışa yansımış biçimi olarak değerlendirilebilir.

İslam dininde secdenin ehemmiyetini Hz. Muhammed'in *"Kulun rabbine en yakın olduğu an secdeye varmış olduğu andır"* sözü ziyadesiyle açıklamaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed secde anında çokça dua edilmesini (Müslim, "Ṣalât", 215; Nesâî, "Daʿavât", 118) ve Allah'tan başka hiç kimseye secde edilmemesini (Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 40) özelllikle vurgulamıştır.[14]

Dinî bir yönü olan ve İslam dininde Allah ile kula arasındaki özel bir yakınlaşmanın işareti kabul edilen secde kıl- / secdeye baş ko- / secdeye yüz ur- / yüz yère ur- / secdeye baş ur- eylemleri Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde 12 (on iki) yerde geçmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:[15]

5b	123.	*Uşbu iş kim geldi saŋa eyle bil* *Bundan ötrü dur Çalab'a secde ḳıl*	5b	123.	"Sana gelen bu işten ötürü kalk da Tanrı'ya secde et" dedi.
11a	297.	*Yoḳarudan geldi ün ḥālüŋi bil* *Èn atuŋdan tèz Çalab'a secde ḳıl*	11a	297.	Yukarıdan "Kendini bil! Hemen atından in; Allah'a secde et" diye vahiy geldi.
11a	298.	*Atdan èndi secdeye ḳodı başın* *Tevbe ḳıldı çoḳ aḳıtdı göz yaşın*	11a	298.	Attan indi secdeye kapandı; tövbe etti, çokça ağladı.
15a	410.	*Söyledi ādem diliyle eyle bil* *Gör bahāŋı Taŋrı'ya sen secde ḳıl*	15a	410.	İnsan diliyle ona, "değerini bil, Allah'a secde et." demişti.
23a	654.	*Çün èşitdi Cebre'īl'den bu sözi* *Secdeye urdu Yūsuf şol dem yüzi*	23a	654.	Yusuf Cebrail'den bu sözü duyar duymaz hemen secdeye kapandı.
23b	660.	*Bunı èşidür yüzin yère urur* *Şükr èder Yūsuf Ḥaḳ'a secde ḳılur*	23b	660.	Yusuf bunu duydu, yere kapandı; şükredip Allah'a secdeye vardı.
24b	702.	*Muştuladı Yūsuf'a eytdi ki bil* *İmdi ḳurtulduŋ Ḥaḳ'a ṭur secde ḳıl*	24b	702.	"Şimdi kurtuldun; kalk da Allah'a secde et." diyerek müjde verdi.
25a	704.	*Ṭurı geldi kend'özin yudı arı* *Şükr èdüp secde ḳıluban yalvarı*	25a	704.	Ayağa kalktı, temizlendi; secdeye gitti, yalvararak şükretti.

[13] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* c. III (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005), 2703.
[14] Nihat Dalgın, "Secde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. 36 (İstanbul: TDV Yay., 2009), 271.
[15] İslami durum, eylem ve söylemler hususundaki tespitleri işaret eden beyitler ve günümüz Türkçesi için tercümeleri İbrahim Taş'ın Yûsuf ve Zelîhâ adlı eserinin ilgili yerlerinden alınmış olup her beytin sonuna kaynakça belirtilmemiştir. İlgili eser için bk. İbrahim Taş, *Yūsuf ve Zelīḫā [Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım]* (Ankara: TDK Yay., 2019), 1-486.

28a	793.	*ʿArş dibinde başın ura secdeye* *Ümmetümi baŋa bağışla dėye*	28a	793.	Gökyüzünde secdeye varacak; "ümmetimi bana bağışla" diyecek.
30a	852.	*Cebreʾīl gökden yėre ėndi ki bil* *Oldı ḳul kim gör Çalabʾa secde ḳıl*	30a	852.	Cebrail geldi, "bak sana kimler kul oldu; Allah'a secde et" [dedi]
42a	1218.	*Bunı ėşitdi yüzin urdı yėre* *Secde ḳıldı ėtdi şükr ol yüz ura*	42a	1218.	Bunu duydu yere kapandı, yönelip secde kıldı, şükretti.
48a	1393.	*Bunı Yaʿḳūb ėşidüp gör nʾeyledi* *Yüzüni urdı yėre gör nʾeyledi*	48a	1393.	Yakup bunu duydu, bak ne yaptı? Secdeye kapandı, bak gör.

Kişinin bir başkasına saygı göstermesi anlamında da 1 (bir) yerde geçmektedir:

2a	24.	*Gördüm ay u güneş on bir yulduz* *Secde ḳılurlar ḳamusı baŋa düz*	2a	24.	Ay, güneş ve on bir yıldız gördüm; hepsi birden bana boyun eğiyorlardı (saygı gösteriyorlardı).

2. TEVBE KIL-

Tövbe, kelime manası olarak *işlenmiş bir günah veya suçun bir daha işlenmeyeceğine dair verilen söz*[16] demektir. Tövbe İslam dininde kulun işlediği her türlü günah ve kötü işlerden dolayı pişmanlık duyup onları bir daha yapmamak üzere terk ederek Allah'ın emir ve yasaklarına bağlı kalmak suretiyle Allah'tan bağışlanma talebidir. Her müslüman erkek ve kadının işlemiş oldukları günah ve kabahatlerine karşı kalpten pişmanlık getirmek ve bir daha işlemeyeceğine dair Allah'a söz vermeleri gerektiği fıkıh ve ilmihal kitaplarında sıkça dile getirilmektedir.[17] Tövbe kıl-/et-/eyle- birleşik fiili ise *"işlediği bir hatayı, suç veya günahı bir daha yapmamaya karar vermek, söz vermek"*[18] anlamındadır.

Tövbe, Allah tarafından kullarına açılan merhamet kapısıdır. Kalpten duyulan pişmanlıkla ve samimi bir halde yapılan tüm tövbelerin Allah tarafından kabul edileceği Kuran-ı Kerim'de geçen birçok ayet[19] ile kullara bir müjde hükmünde bildirilmiştir:

- Sonra Âdem, Rabbinden öğrendiği sözlerle Allah'a yalvardı, tövbe etti. Allah da tövbesini kabul buyurdu. Doğrusu Allah, tövbeleri çok kabul eden, sonsuz merhamet sahibidir. (Bakara 2/37)
- Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri de, çok temizlenenleri de sever. (Bakara 2/222)
- Ancak bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesnâdır. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir. (Âl-i İmrân 3/89)
- Rasûlüm! Kullarımın işinden hiçbir şey sana ait değildir. Allah, ya doğru yola gelirler de onların tövbesini kabul eder, ya da kendilerine zulmetmeleri yüzünden onları cezalandırır. (Âl-i İmrân 3/128)
- İçinizden iki erkek fuhuş yaparsa onları cezalandırın. Eğer tövbe eder, hallerini düzeltirlerse artık onlara ceza vermekten vazgeçin. Çünkü Allah tövbeleri çokça kabul eden, çok çok merhamet edendir. (Nisâ 4/16)
- Biz, her bir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilsin diye gönderdik. Şayet onlar kendilerine zulmettiklerinde hemen sana gelip Allah'tan bağışlanma isteselerdi ve Peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, onlar Allah'ın tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli olduğunu mutlaka görürlerdi. (Nisâ 4/64)

---

[16] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* (30. Baskı) (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013), 1281.
[17] Mehmet Cihat Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım)* (Erzincan: DC Akademi Yay., 2023), 37.
[18] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt III, 3191.
[19] İslami durum, eylem ve söylemler hususuna delil olarak getirilen ayetlerin tamamı *Kur'an ve Meâli* isimli web sitesinden alınmıştır. Her ayetin sonunda ayrıca kaynakça belirtilmemiştir. İlgili web sitesi için bk. "Kur'ân-ı Kerim Konu Fihristi", Kur'ân & Meâli Türkçe Meâl ve Tefsir, erişim 6 Temmuz, 2025, https://www.kuranvemeali.com/fihrist.

- Kim işlediği bu haksızlıktan sonra tövbe eder ve hâlini düzeltirse, şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. (Mâide 5/39) vd.

İslam dininde kulun işlediği günah ve kötülükler karşısında büyük bir pişmanlık ve samimiyetle Allah'tan af dilemesini işaret eden tevbe kıl- eylemi Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde 17 (on yedi) yerde geçmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

3a	58.	*Öldürüp tevbe ḳılalum ḳamumuz* *Yarlıġaya suçumuz Çalab'umuz*	3a	58.	Hepimiz öldürelim tövbe edelim; Tanrımız suçumuzu bağışlar.
4b	90.	*Tevbe ḳıluŋ bu işe gelüŋ yola* *Yoḳsa Taŋrı'dan gelür size belā*	4b	90.	"Bu işten vazgeçin, yola gelin; yoksa Tanrı'dan size bela gelir." dedi.
9b	246.	*Tevbe ḳılsun ṣuçına gelsün yola* *Tā ki gide üstümüzden bu belā*	9b	246.	Bu bela üstümüzden gidene kadar suşundan tövbe etsin, yola gelsin.
11a	298.	*Atdan ėndi secdeye ḳodı başın* *Tevbe ḳıldı çoḳ aḳıtdı göz yaşın*	11a	298.	Attan indi secdeye kapandı; tövbe etti, çokça ağladı.
11a	299.	*Eytdi ey Ḳādir Çalab döndüm saŋa* *Tevbe ḳıldum bağşıla ṣuçum baŋa*	11a	299.	"Ey Kâdir Allah! Sana teslim oldum, tövbe ettim, suçumu bağışla." dedi.
18b	523.	*Tevbe ḳılur Yūsuf anda ṣabr ėder* *Zelīḫā görür anı feryād ėder*	18b	523.	Tövbe edip sabretti; Zeliha da onu görünce feryat etti.
19a	537.	*Barmaġın aġzında ṭutmış ışıru* *Tevbe ḳıl yazuḳdan döngil gėrü*	19a	537.	Parmağını ağzında ısırarak "suçuna tövbe et, günahı bırak" dedi.
19b	542.	*Çün bu sözi ėşidür anda yine* *Tevbe ḳılur ol işe döne döne*	19b	542.	Yusuf bu sözü yine işitir işitmez o kötü iş için tekrar tekrar tövbe etti.
20a	566.	*Ṭanuḳluḳ vėrdürdi Ḥaḳ Taŋrı anı* *Daḫı tevbe ḳılmaduŋ mı sen seni*	20a	566.	"Allah ona şahitlik ettirdi; sen hâlâ tövbe etmiyor musun? dedi.
20a	567.	*Zelḫā eydür nėce tevbe ḳılayum* *ʿIşḳ-ıla boġduŋ cānum al öleyüm*	20a	567.	Zeliha "nasıl tövbe edeyim, beni aşkınla boğdun, canımı al da öleyim" dedi.
21b	605.	*Zindāna urġıl bu benüm ḳulumı* *Oldı ʿāṣī baŋa tevbe ḳılu mı*	21b	605.	"Bu kölemi zindana at, bana asi oldu, [acaba] tövbe eder mi?" dedi.
23a	655.	*Eydür ey ḳādir Çalab geldüm saŋa* *Tevbe ḳıldum ṣuçumı ʿafv ėt baŋa*	23a	655.	"Ey Kadir Allah! Sana eğildim, tövbe ettim, suçumu bağışla" dedi.
23a	656.	*Bunı dėdi aġladı Yūsuf resūl* *Tevbe ḳıldı tevbesi oldı ḳabūl*	23a	656.	Yusuf peygamber bunları deyip ağladı; tövbe etti, tövbesi kabul oldu.
30a	865.	*Tevbe ḳılsun sözine olsun ayıḳ* *Ḥācib oldur Yūsuf'a bilsün bayıḳ*	30a	865.	Dediklerine tövbe etsin, kendine gelsin; Yusuf'un hacibi odur, öyle bilsin.
30a	866.	*Şimdi sen begenmedüŋ Yūsuf bunı* *Tevbe ḳıl ḫilʿat gėyür ḫoş ṭut anı*	30a	866.	"Yusuf, demin sen onu beğenmedin; tövbe et de hilat giydir, güzel ağırla." dedi.

30b	867.	*Görklü ḫilʿat gėydürürYūsuf aŋa* *Tevbe ḳılur döndi Taŋrı'dan yaŋa*	30b	867.	Yusuf ona gösterişli bir hilat giydirdi; döndü Allah'a tövbe etti.
31a	890.	*Döndi eyitdi inandum Taŋrı'ya* *Tevbe ḳıldum saŋa döndüm bī-riyā*	31a	890.	Döndü, "Tanrı'ya inandım; tövbe ettim, şeksiz şüphesiz yalansız sana döndüm" dedi.

3. SALAVAT VĖR-

Salavat, *"Allahım, (Efendimiz) Hz. Muhammed'e ve (Efendimiz) Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere salât eyle, onların şeref ve kadrini yücelt" anlamına gelen "Allâhümme salli alâ (seyyidinâ) Muhammedin ve alâ âli (seyyidinâ) Muhammed" cümlesi veya aynı anlama gelebilen duâlardan her biri*[20] şeklinde izah edilmektedir. Salavat, dua ve övgü anlamını ihtiva etmektedir. İslam dininde Müslümanların Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve onun ailesine duydukları saygıyı, sevgiyi ve bağlılığı ifade etmek amacıyla zikrettikleri özel dualardır.

Salavat getir- eylemi ise *"sevap kazanmak için veya Hz. Muhammed'in rûhâniyetine sığınmak amacıyla salavat okumak"*[21] anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ismi bir yerde geçtiğinde salavat getirmek İslam dininin müslümanlar üzerine yüklediği bir vazife ve Hz. Muhammed'in de ümmetim dediği Müslümanlar üzerindeki hakkıdır. Bir kişi salavat getirdiği zaman Hz. Peygamberi anmış olmakla beraber Allah'ı hatırlar ve Hz. Peygamberden ötürü Allah'a şükrünü ifade etmiş olur. Salavat getirmek sayesinde Allah ve Hz. Peygamber ile manevi bir iletişim kurulmuş olur.[22]

Hz. Peygamber ile yakınlık, bir manevi bütünleşme oluşturabilmenin aracısı kabul edilen salavat getirme eylemi halk arasında sünnet dahilinde gelenekselleşmiş bir uygulama olarak değerlendirilir.[23] Bu uygulamanın sağlam temellere dayanma esası Hz. Peygamber'den rivayet edilen bazı hadislere dayanmaktadır: Bu hadisleri şu şekilde sıralamak mümkündür:[24]

- "Kim bana bir defa salât getirirse, Allâh o kimseye on defâ salât eder, on hatâsı silinir ve on derece yükseltilir." (Nesâî, Sehv, 55)
- "Kıyâmet gününde insanların bana en yakın olanları; bana en çok salât ve selâm getirenlerdir." (Tirmizî, Vitr, 21)
- "Selâm veren kimsenin selâmına mukâbele etmem için Allâh, rûhumu bana iâde eder." (Ebû Dâvud, Menâsik, 96)
- "Yeryüzünde Allâh'ın seyyah melekleri vardır. Onlar ümmetimin selâmını (ânında) bana ulaştırır." (Nesâî, Sehv, 46)
- "Kim bana bir defa salât ü selâm getirirse, bu sebeple Allâh Teâlâ da ona on misli merhamet eder." (Müslim, Salât, 70)
- "Biriniz duâ edeceği zaman önce Allâh Teâlâ'ya hamd ü senâ etsin, sonra bana salât ü selâm getirsin. Daha sonra da dilediği şekilde duâ etsin." (Tirmizî, Deavât, 64)
- "Duâ eden bir kimse, Peygamber'e salât okumadığı müddetçe duâsı perdelidir. (Hedefine ulaşamaz.)" (Münzirî, et-Tergîb ve't-Terhîb, III, 165)

Ayrıca Kuran-ı Kerim'de yüce Allah insanlar için salavatın ehemmiyetini şu ayetle bildirmektedir:

---

[20] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt III, 3191.
[21] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt III, 3191
[22] Aydın Başar, "Peygamberimiz'e (s.a.v.) Olan Muhabbetin Tezahürleri", *Somuncubaba Aylık İlim Kültür Ve Edebiyat Dergisi,* sy. 270 (Nisan 2023): 83.
[23] Serkan Başaran, "Anlamı, Keyfiyeti ve İşlevi Bakımından Hz. Peygamber'e Salavat Getirme Hakkında Bir Değerlendirme", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 23 (Aralık 2019): 748.
[24] "Salavat Getirmenin Faziletleri", İlim ve İhsan, erişim 10 Temmuz, 2025, https://www.islamveihsan.com/salavat-getirmenin-faziletleri.html.

- “Şüphesiz ki Allâh ve melekleri, Peygambere çokça salât ederler. Ey müminler! Siz de O’na salavât getirin ve tam bir teslîmiyetle selâm verin.” (Ahzâb, 33/56)

İslam dininde Allah ve Peygamber ile manevi bir iletişim kurma yolu ve Peygamber ile yakınlık, bir manevi bütünlük oluşturabilmenin aracısı kabul edilen salavat getir- eylemi Şeyyâd Hamza’nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde 16 (on altı) yerde geçmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

1b	10.	*Ḫoş ṣalavāt vėrelüm Muḥammed’e* *Ol yazuḳlular gönüci Aḥmed’e*	1b	10.	Muhammed’e, o suçluları kurtarıcı Ahmed’e güzel salavat getirelim.
	11.	*Vėrür-isevüz ṣalavāt biz arı* *Töküle bizden günāh ne kim varı*		11.	Biz güzel salavat getirirsek ne kadar suçumuz varsa hepsi dökülür.
3a	56.	*Yūsuf’ı ḳardaşları aldı gider* *Vėr ṣalavāt eydeyüm varup n’ėder*	3a	56.	Kardeşleri Yusuf’u alıp gittiler, Salavat getir de gidip ne yaptıklarını anlatayım.
5a	106.	*Anı kim ḳazduġını eydem size* *Vėr ṣalavāt ṭut ḳulaḳ uşbu söze*	5a	106.	Onu kimin kazdığını size anlatayım. Salavat getir, bu sözü dinle.
5a	108.	*Ol zamānuŋ Hūd idi peyġāmberi* *Vėr ṣalavāt müzdine anuŋ arı*	5a	108.	O zamanın peygamberi Hud idi. Onun sevabı için bir salavat getir.
26b	760.	*Uşbu sözde nükte geldi ḫoş laṭīf* *Vėr ṣalavāt eydeyüm ben ḳul ża‘īf*	26b	760.	Şimdi aklıma güzel bir nükte geldi; salavat getir de ben âciz kulun anlatayım.
28a	799.	*Çoḳ ṣalavāt vėreler Muḥammed’e* *Daḫı bunlardan ṭamu ḳaça gide*	28a	799.	Muhammed’e çok salavat getirecekler; Cehennem bile onlardan kaçıp gidecek.
28b	817.	*Vėr ṣalavāt şād ėdüŋ Muḥammed’i* *Ḳur’ān içre meẕkūrdur anuŋ adı*	28b	817.	Salavat getirin Muhammed’i sevindirin; zira o Kuran’da zikr edilmiştir.
32a	921.	*Muḫtaṣar ḳılduḳ sözi bu arada* *Ṣalavāt vėrelüm ulu Aḥmed’e*	32a	921.	Sözü uzatmaya gerek yok; Yüce Ahmed’e salavat getirelim.
32a	922.	*Bir ‘aceb söz daḫı geldi uş yine* *Ṣalavāt vėrelüm cānumuz sevine*	32a	922.	İlginç bir hikaye daha anlatayım; salavat getirelim içimiz açılsın.
32b	930.	*Nükte geldi eydeyüm size gėrü* *Ṣalavāt vėrüŋ evvelden çağıru*	32b	930.	Aklıma tekrar bir nükte geldi; yüksek sesle salavat getirin.
34b	995.	*Ger inanduŋsa Ḥaḳ’uŋ birligine* *Vėr ṣalavāt iblīsüŋ körligine*	34b	995.	Hakk’ın birliğine inanıyorsan iblisin körlüğü için salavat getir.
45b	1329.	*Ol su’ālüŋ cevābın ėşit yarā* *Vėr ṣalavāt ṣıdḳ-ıla peyġāmbere*	45b	1329.	O sorunun cevabını dinle, ey dost; peygambere içten salavat getir.
46b	1353.	*Beşīr alur ol ṭonı varur gider* *Vėr ṣalavāt eydeyüm imdi n’ėder*	46b	1353.	Beşir elbiseyi aldı gitti; salavat getir, şimdi ne yaptığını anlatayım.
48b	1416.	*Geldi nükte bu yėrde bil bayıḳ* *Vėr ṣalavāt yarlıġanasın bayıḳ*	48b	1416.	Şimdi bir nükte denk geldi, dinle; salavat getir de bağışlanasın.
52a	1524.	*Tamām olsun ḳıṣṣa uşbu arada*	52a	1524.	

Vėrelüm ṣalavāt ulu Aḥmed'e	Bu hikaye burada tamamlanmış oldu; yüce Ahmed'e salavat getirelim.

4. ALLAH'IN KUDRET SIFATI

Kudret kelimesi *"Allah'ın her şeye kādir olması, dilediği her şeyi yapması şeklinde tecellî eden sıfatı, kâinatta zâhir olan gücü"*[25] anlamındadır. Kudret, Allah'ın sübûti sıfatlarındandır. Allah ölüyü diriltmeye, taşı ağacı söyletmeye ve yürütmeye, dünyayı bir anda yok etmeye, bir anda birçok dünyalar yaratmaya, suları yukarı akıtmaya, isterse bir insanı bir anda batıdan doğuya doğudan da batıya götürmeye velhasıl ne isterse hemen o şeyi yapmaya gücü yetendir. Onun gücü karşısında hiçbir şey engelleyici değildir. Allah için ufacık bir karıncayı yaratmakla koskoca kainatı yaratmak arasında bir fark yoktur.[26]

İslam inancına göre Allah kudret sahibidir ve mutlak gücün tek hâkimidir. Allah'ın gücü O'nun kâdir sıfatında tecelli eder ve kâinattaki her şey onun istek ve dileme dairesindedir. *Kun fe yekun* O'nun yoktan yaratma ve var etme gücünün ifadesidir. Allah kudretiyle dilediği her şeyi yaratır, yok eder, değiştirir ya da değiştirme sürecini yönetir.

Allah'ın sonsuz ve mutlak güç sahibi olduğu Kuran-ı Kerim'de birçok ayette sabittir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Allah dileseydi, onların kulaklarını sağır ve gözlerini kör ederdi. Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter. (Bakara 2/20)
- De ki: "Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah! Sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü çekip alırsın; dilediğini yüceltip aziz kılar, dilediğini alçaltıp zelil edersin. Bütün hayırlar yalnız senin elindedir. Şüphesiz senin gücün her şeye yeter. (Âl-i İmrân 3/26)
- Ey insanlar! Allah dilerse sizi yok eder, yerinize başkalarını getirir. Bunu yapmaya Allah'ın kudreti elbette yeter. (Nisâ 4/133)
- Göklerin, yerin ve bunlarda bulunan her şeyin mülkiyeti ve hâkimiyeti Allah'ındır. O'nun her şeye gücü yeter. (Mâide 5/120)
- Peki onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, kıyâmet gününde kendilerini aynı şekilde yeniden yaratabilecek güce sahip olduğunu ve onlar için geleceğinde şüphe olmayan bir ecel belirlediğini görmüyorlar mı? Ama zâlimler, yine de inkârlarında diretmektedirler. (İsrâ 17/99)
- Bütün bunlar gösteriyor ki, Allah hakkın ta kendisidir; hiç şüphesiz ölüleri O diriltecektir ve O her şeye hakkıyla güç yetirendir. (Hac 22/6)

Allah'ın sonsuz ve mutlak güç sahibi olduğu Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde çok sıkça dile getirilmiştir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

3a	55.	*Yūsuf'ı bunlara ısmarlar ḳatı* *İmdi ne ḳılur ėşit Ḥaḳ ḳudreti*	3a	55.	Yusuf'u bunlara sıkıca tembihledi. Şimdi gör bak Allah'ın kudreti ne yaptı.
5b	122.	*Eytdi Yūsuf Taŋrı'dan bil bu işi* *Ḳılmaya ḳardaşlaruŋ yavuz işi*	5b	122.	Ey Yusuf! Bu işi Tanrı'dan bil; Kardeşlerin suç işlememiştir.
6b	156.	*Vėrdi dil Ḥaḳ Taŋrı ḳurda söyledi* *Vėrdi selām Yaʿḳūb'a ṭap'eyledi*	6b	156.	Tanrı kurda dil verdi, kurt söyledi; Yakup'a selam verdi, hürmet eyledi.
10a	261.	*Her ne dilerse ḳādirdür yaradur* *Dėv ü perrī cinn ü insi düredür*	10a	261.	Dilediğini yapmaya gücü yeter; devleri, perileri, cinleri, insanları bile yaratır.

[25] Ayverdi *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt II, 3191.
[26] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 25.

12a	321.	*Ḳıldı duʿā oldı duʿāsı ḳabūl* *Taŋrı vėrdi balığa iki oġul*	12a	321.	Yusuf dua etti ve duası kabul oldu; Tanrı balığa iki evlat verdi.
15a	407.	*Sulṭān eydür bu ʿaceb neden ṭolar* *Yūsuf eydür Taŋrı'nuŋ ḳudreti var*	15a	407.	Sultan "hazine nasıl dolar" dedi. Yusuf "Allah'ın gücü her şeye yeter" dedi.
15a	408.	*Her ne dilerse ḳādirdür ol ḳılur* *Ḳulları her ne ḳılursa ol bilür*	15a	408.	"Dilediği her şeyi yapmaya gücü yeter; kulları ne yaparsa ondan haberdardır." dedi.
16a	435.	*Ḥaḳ Çalab'uŋ ḳudreti gör n'eyledi* *Ṣaneme dil vėrdi şol dem söyledi*	16a	435.	Allah'ın kudreti bak ne yaptı; puta dil verdi ve put o anda konuştu.
16a	442.	*Yūsuf eydür Allāh'um ḥāżır durur* *Ne dilerse ḳılmaġa ḳādir durur*	16a	442.	Yusuf "Allah'ım her an mevcuttur; her ne dilerse de yapmaya gücü yeter" dedi.
20a	555.	*Yūsuf eydür güci yėter ol Çalab* *Söylede bunı ḳalasın sen ʿaceb*	20a	555.	Yusuf "O her şeye gücü yeten Allah bunu konuşturacak ve sen de şaşıracaksın" dedi.
31b	904.	*Anı cüftlen Taŋrı'nuŋ ṭut buyruġın* *Ḳudreti var gidere ḳarılıġın*	31b	904.	Onu eş kabul et, Allah'ın emrini yerine getir; zira Allah onun yaşlılığını giderecek güce sahiptir.
31b	911.	*Yėyüben çün ḳamu gider ṭaġılu* *Taŋrı'nuŋ ḳudreti var şöyle ḳılu*	31b	911.	Herkes yiyip içip dağıldı; Allah'ın gücüne bak ki ne yaptı.
32a	915.	*Zelḫā eydür ol Çalab'um ḳudreti* *Senüŋ-içün ṣaḳladı beni ḳatı*	32a	915.	Bu Allah'ın sonsuz gücüdür; beni senin için korudu.
36b	1051.	*Kim ne olduŋ iŋiledüŋ sen ḳatı* *Döndi eydür ol Çalab'um ḳudreti*	36b	1051.	"Ne oldu da feryat ettin" dediler; Döndü "bu Allah'ımın sonsuz gücüdür" dedi.
46b	1354.	*Çün Beşīr ol Kenʿān'a on gün ḳala* *Taŋrı'dan destūr gelür şol dem yėle*	46b	1354.	Beşir'in Kenan'a on günlük yolu kalınca o an Allah'tan yele izin geldi
47b	1392.	*Ḥasretüm Taŋrı ėrüre görmege* *Güci yėter ol bu işi ėtmege*	47b	1392.	"Görmeye hasretim, Allah kavuştursun; Allah'ın bunu yapmaya gücü yeter" diya yazılıdır.

5. ALLAH'IN TEKVÎN SIFATI

Tekvin sözlükte "yaratma, var etme"[27] anlamındadır. Tekvin, Allah'ın sübûti sıfatlarındandır ve O'nun yaratma, var etme ve meydana getirme gücünü ifade etmek için kullanılır. Tekvin, Allah'ın yok olanı yokluktan varlığa çıkarması, var etmesi anlamında kullanılmaktadır.[28] Allah yaratmak için "ol" emrini verir ve yere, araca, zamana ve kişilere ihtiyaç duyulmaksızın kâinattaki her şey oluverir. Allah'ın tekvin sıfatı herhangi bir hammadde kullanmaksızın varlıkları ve varlık âlemini oluşturmayı ifade eder. Bu yoktan yaratma işi Allah'ın kudretinin bir tecellisidir.

[27] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt III, 3093.
[28] Necati Şahin, "Ehl-i Sünnet Kelamında Tekvin Sıfatı ile İlgili Tartışmalar ve Eş'arilerin Açmazları", *akif* 52, sy. 1 (Haziran 2022): 49.

Allah her şeyi yoktan var eder. Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Bütün mahlukatın işlerini, güçlerini, fayda ve zararlarını, ibadetlerini, günahlarını, hayırlarını, şerlerini yaratan hep Allah'tır.[29]

Allah'ın yoktan var etmesini/yaratma gücünü ifade eden tekvin sıfatının Kuran-ı Kerim'de pek çok ayette tespiti mümkündür. Bunlardan bazılarını şöyledir:

- Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra semâya yönelip onları yedi kat gök olarak tastamam tanzîm eden O'dur. O, her şeyi hakkıyle bilendir. (Bakara 2/29)
- Meryem: "Rabbim! Bana bir erkek eli değmemişken benim nasıl çocuğum olabilir?" dedi. Rabbi de: "İşte Allah, dilediğini böyle yaratır. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece «Ol!» der, o da hemen oluverir" buyurdu. (Âl-i İmrân 3/47)
- Gökleri ve yeri gerçek bir gâye ve hikmet ile, yerli yerince yaratan O'dur. "Ol!" dediği gün her şey birden oluverir. (En'âm 6/73)
- Bütün övgüler, gökleri ve yeri herhangi bir örneği olmaksızın yoktan yaratan, ikişer, üçer, dörder kanatlı melekleri emirlerini yerlerine ileten elçiler yapan Allah'a mahsustur! (Fâtır 35/1)
- Sizi yoktan yaratan biziz. Böyle iken, hâlâ yeniden diriliş gerçeğini tasdik etmeyecek misiniz? (Vâkıa 56/57)

Allah'ın yoktan var etme gücünü ifade eden tekvin sıfatı Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde 1 (bir) beyittte geçmektedir:

10a	260.	*Yūsuf eydür kim benüm bir Taŋrı'm var* *Ol yaradur dünyede her ne ki var*	10a	260.	Yusuf: "Dünyadaki her şeyi yaratan benim tek bir Allah'ım var.

6. ALLAH'IN VAHDÂNİYET SIFATI

Vahdaniyet, sözlükte "Allah'ın ortağı ve benzeri bulunmaksızın tek oluşu, varlığının birliği"[30] anlamındadır. "Bir, yegâne, tek" anlamına gelen ve "vahd" (vahdet) kökünden türeyen vahdaniyet, islami literatürde "Allah'ın zatında ve sıfatlarında ortağı bulunmaması, bir ve tek olması" demektir. Vahdaniyet, sayısal olarak teklikten ziyade Allah hakkında ulûhiyetinin gerçekliği bakımından dengi bulunmama, yaratıklara özgü niteliklerden arınmış olma ve unsurlardan teşekkül etmeyen bir varlık olma manasını daha çok ihtiva etmektedir.[31]

Allah'ın vahdaniyet sıfatı, O'nun eşi, benzeri ve ortağı olmaması anlamına gelir ve Allah'ın en önemli kemal sıfatlarından biridir. Bu sıfat, Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğunu, hâkimiyet ve işlerinde ortaksız olduğunu, kendisinden başka ibadet etmeye layık kimsenin bulunmadığını[32] ifade eder. Kuran-ı Kerim'de 112. sure olarak geçen İhlas Suresi bunun en büyük delilidir.

Kur'an-ı Kerim'de doğrudan "vahdaniyet" kelimesi geçmemekle birlikte "ahad", "vâhid" ve "vahdehû" sözleri tevhid inancını ve Allah'a karşı ortak koşmamayı ifade eden kelimelerdir. Bu minvalde Allah'ın vahdaniyet sıfatını içeren pek çok ayet Kuran-ı Kerim'de mevcuttur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- Hepinizin ilâhı, tek ilâh olan Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân ve Rahîm'dir. (Bakara 2/163)
- Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Ne var ki ahirette inanmayanların kalpleri, bu en büyük gerçeği ve ona dayanan daha pek çok gerçeği inkâra şartlanmıştır. Onlar, boş bir büyüklenme içindedirler. (Nahl 16/22)
- Allah, gökte de yegâne ilâh yerde de yegâne ilâhtır. O, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olan, her şeyi hakkıyla bilendir. (Zuhruf 43/84)
- O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde bütün işlerinde yalnız O'nu vekil tut! O'na güven ve sığın! (Müzemmil 73/9)

---

[29] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 25.
[30] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt III, 3286.
[31] Yusuf Şevki Yavuz "Vahdâniyyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. 42 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 428.
[32] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 24.

- De ki: O Allah birdir. (İhlâs 112/1)

Allah'ın varlığının tek oluşunu O'ndan başka hiçbir ilah olmadığını ifade eden vahdâniyet sıfatı Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu beyitlerde tespit edilmiştir:

10a	260.	*Yūsuf eydür kim benüm bir Taŋrı'm var* *Ol yaradur dünyede her ne ki var*	10a	260.	Yusuf: "Dünyadaki her şeyi yaratan benim tek bir Allah'ım var.
11a	285.	*Taŋrı birdür dėdiler Yūsuf resūl* *Taŋrı birdür ne ki varsa aŋa ḳul*	11a	285.	"Allah birdir, Yusuf da elçidir; varlıkların hepsi de ona kuldur" dediler.
25b	722.	*Mālik eydür bir anuŋ Taŋrı'sı var* *Ḫayr u şer ol ḳamusın andan ṭutar*	25b	722.	Hükümdar: "Onun tek bir Allah'ı var; iyi ve kötü işlerin hepsini de ondan bilir." dedi.
32a	913.	*Anda ḳızlanur Zelīḫā zī ʿaceb* *Zī ki beklemiş anı ol ferd Rab*	32a	913.	O anda Zeliha kız göründü, ne güzel Tek/bir olan Allah onu korumuştu.
42b	1231.	*Ol ki ḳuvvet size vėrmiş Ḥaḳ Çalab* *Vėrmedi heç kimseye ol ferd Rab*	42b	1231.	O tek/bir Allah size verdiği gibi hiç kimseye kuvvet vermedi.

7. ALLAH'IN İLİM SIFATI

Allah'ın evrendeki herşeyin bilgisine sahip olması "ilim" sözcüğüyle ifade edilmiştir. Allah, geçmişte yaratmış olduğu ve gelecekte yaratacağı yani ezelî ve ebedî her şeyin bilgisine sahiptir.[33] İlim, Allah'ın sübûti sıfatlarındandır. Allah'ın ilim sıfatı, ezelden ebede kadar olmuş, olmakta olan ve olacak olan, gizli ve aşikâr, mevcut ve madum, vâcip ve mümkün, külli ve cüz'i her şeyi bildiğini ortaya koyan bir sıfattır.[34]

Allah'ın ilim sıfatı, duyular alemine ve duyular ötesine ait tüm nesneleri ve olayları bilmesini ifade eder. Kuran'da Allah'ın ilmi, "zaman ve mekan sınırı olmaksızın küçük, büyük, gizli, aşikar her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek" anlamına gelmektedir.[35] Bu açıdan bakıldığında Allah'ın her şeyi hakkıyla ve en kapsamlı bir şekilde bilen bir varlık olduğu Kur'an'da *alîm, habîr, şehîd, hâfız, muhsî, vâsi* gibi isimlerle ifade edilmiştir.[36] Kısacası Allah'ın yerde ve gökte gizli ve aşikar olmuş ve olacağı gelmiş ya da geleceği dil ile söyleneni hatta hatıra geleni dahi ilm-i ezelîsiyle bilmesi demektir. O halde Allah'ın bilmediği hiçbir şey yoktur.[37]

Ayet ve Hadislerde de ilahi ilmin hem duyu hem de duyular ötesi alemi kapsadığı ve gaybın sadece Allah tarafından bilindiği belirtilmiştir. Kur'an'da Allah'ın ilim sıfatını ihtiva eden bazı ayetler şunlardır:

- Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra semâya yönelip onları yedi kat gök olarak tastamam tanzîm eden O'dur. O, her şeyi hakkıyle bilendir. (Bakara 2/29)
- De ki: "İçinizdekini gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. O, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Allah'ın her şeye gücü yeter. (Âl-i İmrân 3/29)
- Peygamberin vazîfesi sadece tebliğ etmektir. Allah açığa vurduğunuz şeyleri de, gizlediğiniz şeyleri de bilir. (Mâide 5/99)

---

[33] Zeki Keskin, "Allah'ın İlminin Farklı Şekillerde Tezahürü", *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1, sy. 1 (Mayıs 2020): 15.
[34] Mustafa Yalçınkaya, "İlahî Sıfatlar", *Sistematik Yaklaşımla Kelam Araştırmaları I-II* içinde, (Ed. Ekrem Uysal) (İstanbul: Mütercim Yay. 2020), 171.
[35] Yusuf Şevki Yavuz, "İlim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. 22, (İstanbul: TDV Yay., 2000), 108.
[36] Yalçınkaya, "İlahî Sıfatlar", 172.
[37] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 24.

- O, duyular ötesini de, duyuların algı sahasına gireni de hakkıyla bilendir. O, ululardan ulu, yücelerden yücedir. (Ra'd 13/9)
- "Rabbimiz! Hiç şüphesiz sen, bizim gizlediğimizi de bilirsin, açığa vurduğumuzu da. Çünkü yerde olsun, gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz!" (İbrahim 14/38)

Allah'ın gizli ve aşikâr her şeyi bildiğini ifade eden "ilim" sıfatı Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu 2 (iki) beyitte geçmektedir:

16a	443.	*Ol bilür hem eşkere gizlüleri* *Ol vėrür ḳamuya rızḳı ṭavarı*	16a	443.	"O gizliyi de açığı da bilir; herkese malı mülkü de o verir." dedi.
22b	643.	*Yūsuf eydür hele yoruldı düşüŋ* *Taŋrı bilür dükendi ʿömrüŋ yaşuŋ*	22b	643.	Yusuf: "Madem rüyan tabir edildi; Allah bilir ki ömrün sona erdi.

8. ALLAH'IN AFFEDİCİLİĞİ/BAĞIŞLAMASI

İslam inancına göre Allah affedicidir, affedici/bağışlayıcı olma onun yüce sıfatlarından birisidir. Allah'ın bağışlayıcılığı Rahman ve Rahim ism-i celilesiyle kendisinde karşılık bulur. Bunların dışında *Gaffâr, Gafûr, Tevvâb* gibi isimleri de affediciliğinin bir tezahürüdür. Allah'ın affedici olması, inananların işledikleri kusur ve günahlardan tövbe ederek hatalarından ders çıkarıp bir daha işlememek üzere bir motivasyona sahip olmalarına vesiledir.

Allah'ın affedici/bağışlayıcı olduğu Kuran-ı Kerim'de birçok ayette geçmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Doğrusu Allah, çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. (Bakara 2/182)
- İki ordunun karşı karşıya geldiği o gün, içinizden arkasını dönüp savaştan kaçanlar var ya, yaptıkları bazı hatalar yüzünden şeytan onları doğru yoldan kaydırmak istemişti. Yine de Allah onları affetti. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, ceza vermede acele etmeyendir. (Âl-i İmrân 3/155)
- Allah'ın bunları affedeceği umulur. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır. (Nisâ 4/99)
- Doğrusu senin Rabbin, onların bu samimi tevbelerinden sonra elbette çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. (Nahl 16/119)
- İşte gerçek budur. Mü'minlerden kim kendisine yapılan haksızlığa misliyle karşılık verir, sonra yine haksızlığa uğrarsa, elbette Allah ona yardım edecektir. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. (Hac 22/60)

Allah'ın sonsuz merhamet sahibi olduğu ve samimi tövbeler karşısında kulunu affedecek/bağışlayacak olması Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu beyitlerde dile getirilmiştir:

3a	58.	*Öldürüp tevbe ḳılalum ḳamumuz* *Yarlıġaya suçumuz Çalab'umuz*	3a	58.	Hepimiz öldürelim tövbe edelim; Tanrımız suçumuzu bağışlar.
9b	249.	*Ol dilesün Taŋrı'dan gėrü bizi* *Sėl kesilsün bulalum yolumuzı*	9b	249.	"Yusuf bizim için Tanrı'dan af dilesin; sel kesilsin de yolumuzu bulalım" dedi.
11a	299.	*Eytdi ey Ḳādir Çalab döndüm saŋa* *Tevbe ḳıldum baġşıla ṣuçum baŋa*	11a	299.	"Ey Kâdir Allah! Sana teslim oldum, tövbe ettim, suçumu bağışla." dedi.
18b	517.	*Sen eydürsin yā melʿūn yana ḳatı* *Ben dėrem lā-taḳnaṭū min-raḥmetī*	18b	517.	Sen ey melun, yine pek sert konuşuyorsun; Ben Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin diyeceğim.
18b	519.	*Anda iblīs kör ola çoḳ aġlaya*	18b	519.	

		Ḳulların Ḥaḳ raḥmetiyle ṭoylaya			İblis orada gözleri kör olana kadar ağlayacak; Allah rahmetiyle kullarını ağırlayacak.
23a	655.	*Eydür ey ḳādir Çalab geldüm saŋa* *Tevbe ḳıldum ṣuçumı ʿafv ėt baŋa*	23a	655.	"Ey Kadir Allah! Sana eğildim, tövbe ettim, suçumu bağışla" dedi.
24b	696.	*Ḥacetüm vardur benüm şol duʿāya* *Ki ḳılasın Ḥaḳ bunı yarlıġaya*	24b	696.	"Benim senin duana ihtiyacım var; dua et de Allah bu kulunu bağışlasın" dedi.
28b	821.	*Çün Muḥammed şefāʿatcimüz ola* *Ḥaḳ size ʿaceb midür raḥmet ḳıla*	28b	821.	Muhammed şefaatçimiz olacak da Allah size hiç rahmet etmeyecek mi
48b	1419.	*Ḳıla cōmerdlıḳ ḳıyāmetde Çalab* *Ḳulların bağışlaya ol ferd Rab*	48b	1419.	Allah da kıyamet de cömertlik edecek bütün kullarını bağışlayacak.

9. ALLAH'IN CEZALANDIRMASI

İslam inancında Allah'ın günah işleyen, emir ve yasaklarına karşı gelen kulları için dünya ve ahirette karşılaşacakları bir cezalandırma sistem ve anlayışı mevcuttur. Nasıl ki Allah'ın affediciliği ve merhameti *gaffar, gafûr, tevvâb* gibi sıfatlarıyla ön plana çıkıyorsa, kullarına taksirlerinden dolayı *celâl, kahhâr ve müntakim* gibi sıfatlarla da muamelede bulunması da mümkündür. Allah'ın kullarına karşı cezaî işlem uygulaması aslında onun adaletinin bir tecellisidir. İyiler ile kötüler arasındaki farkı ortaya koymak için kurulan ödül ve ceza sisteminin Allah'ın adalet terazisindeki kendini bulmuş halidir. Bundan dolayıdır ki Allah'ın cezalandırma anlayışı sadece kahretmek, şiddetlenmek üzerine değil; aynı zamanda terbiye etmek, ıslah etmek ve iyi yolda olanları yollarına motive edip kötü yolda olanları gittikleri yoldan caydırma anlayışı üzerine kuruludur. Allah'ın kullarını ceza ile uyarması, riayet etmeyenleri cezalandırması tamamen insanları kötülüklerden uzaklaştırmak, günah işlememeye yönlendirmek ve Allah'ın kanunları dairesinde yaşamalarının telkini çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Yüce Allah'ın cezasıyla muhatap olma hali iki şekilde ortaya çıkar: Birinci Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmeyen kulların dünyada başına gelen birtakım sıkıntılar, engeller, elde mevcut olan şeylerin kaybedilmesi ve genel olarak karşılaşılan olumsuzluklar şeklinde ortaya çıkarken ikincisi âhiret âlemindeki cezalandırmadır. Bu cezanın mahiyeti günah işleyenlerin işledikleri kötülüklerin hesabını cehennemde çekecekleri azaplarla izah edilmektedir. Dünyada karşılaşılan her olumsuzluğu cezalandırmaya yormamak gerekir. Zira bazen Allah, kullarının mertebesini artırmak için onları birtakım sıkıntılarla imtihan sürecine dahil edebilir. Ahiretteki cezalandırma durumu Kuran-ı Kerim'de birçok ayette geçmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- İnkâr edenlere de ki: "Sizler yakında mağlup edilecek ve topluca cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir yataktır. (Âl-i İmrân 3/12)
- Âyetlerimizi inkâr edenleri pek yakında korkunç bir ateşe sokacağız. Onların derileri kızarıp kavruldukça, yerlerini başka derilerle değiştireceğiz ki, azabı hiç aralıksız tatmaya devam etsinler. Şüphesiz ki Allah, kudreti dâimâ üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır. (Nisâ 4/56)
- Onlar için cehennem ateşinden döşekler ve üstlerinde de yine ateşten örtüler vardır. İşte biz zâlimleri böyle cezalandırırız. (A'râf 7/41)
- Bu perişanlığın ardından cehennem azabı gelecek; orada onlara kanlı ve irinli su içirilecek. (İbrâhîm 14/16)

Allah'ın günah işleyen, emir ve yasaklarına karşı gelen kulları için dünya ve ahirette karşılaşacakları cezalandırma anlayışı Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu beyitlerde dile getirilmiştir:

4a	88.	*Ger ḳılursaŋuz bunı dünyāda* *Bıraġa Taŋrı sizi yarın oda*	4a	88.	Siz bunu dünyada yaparsanız Tanrı da yarın sizi ateşe atar.
4b	90.	*Tevbe ḳılıŋ bu işe gelüŋ yola* *Yoḳsa Taŋrı'dan gelür size belā*	4b	90.	"Bu işten vazgeçin, yola gelin; yoksa Tanrı'dan size bela gelir." dedi.
6b	152.	*Varuŋ avlaŋ getürün ḳurdı ele* *Yoḫsa Taŋrı'dan gele size belā*	6b	152.	"Gidin kurdu yakalayıp getirin; yoksa Tanrı'dan size bela gelir" dedi

10. CENNET VE CEHENNEM İNANCI

Cennet ve Cehennem inancı tüm İlâhî dinlerin temelinde mevcuttur. İnsanların ölümlerinden sonra dünyadaki yaptıkları iyilik ya da işledikleri kötülükler sebebiyle mükafat ya da ceza mahiyetiyle gidecekleri yer olarak değerlendirilir.

Cennet, *"imanlı ve iyi kimselerin ölümden sonra Allah tarafından mükâfat olarak konulacakları ve içinde ebediyen yaşayacakları, her türlü tasavvurun üstünde güzellik ve nîmetlerle dolu yer"*[38] olarak tanımı ve tarifi yapılır. İlâhî dinlerin hemen hemen hepsinde sonsuzluk yurdu, hiçbir acı, üzüntü ve kederin olmadığı ve dünyadaki iyiliklere karşı verilen bir ödül olduğu düşünülür.

Cehennem ise *"günahkârların öldükten sonra âhirette azap görecekleri, cezâlarını çekecekleri yer, tamu, dûzah"*[39] şeklinde izah edilmektedir. Cehennem, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelip Allah'ın kanunlarını çiğneyenlerin ölümden sonra gidecekelri ve sonsuz azap ile cezalandırılacakları yerdir. İlâhî dinlerde Cehennenm genel olarak sonsuz bir azap ve cezalandırma yeri, pişmanlık hissinin karşılığı, sıcak soğuk ateş karanlık kaynama ve irin gibi terimlerin varlığı ile tarif ve tanımlaması tapılmaktadır.

İyi ve güzel işlere karşı ödül; kötü ve makbul olmayan amellere karşı Allah'ın cezalandırma sisteminin bir karşılığı olan Cennet ve Cehennem inancı Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde çokça dile getirilmiştir. Bunlara örnek teşkil edecek bazı beyitler şu şekildedir:

Cehennem inancını ifade eden beyitler:

4a	89.	*Ḳalasız ṭamu dibinde siz ebed* *Ḳılmaya hergiz size kimse meded*	4a	89.	Cehennemin dibinde sonsuza kadar kalırsınız; kimse size yardım etmez.
26b	761.	*Ol ḳıyāmetde emir ḳıla Celīl* *Ṭamu üzre gele ṭura Cebreʾīl*	26b	761.	Allah kıyamet günü emredecek; Cebrail kalkıp cehenneme gelecek.
	762.	*Dürlü ḳulları göre oda yanu* *Aġlaşurlar ṭamu içre ḳaynayu*		762.	Ateşte yanan çeşitli insanlar görecek; cehennemde pişerlerken ağlaşacaklar.
27a	772.	*Eydeler anlar bu ṭamu heybeti* *ʿAḳlumualdı bizi yaḳdı ḳatı*	27a	772.	Cehennemin bu korkunç yüzü aklımızı başımızdan aldı, [bizi] yaktı pişirdi.
32b	932.	*Yėdi ṣırāṭ ṭamu üzre ḳurdura* *Ṭamu ḳavmi dėre aŋa ṣordura*	32b	932.	Cehennem üzerine yedi sırat kurduracak; cehennem halkını toplayacak soruşturacak.

Cenent inancını ifade eden beyitler:

5a	116.	*Her gün uçmaḳdan aŋa bir nār ėner* *Ḳarşusında bir laṭīf ḳandīl yanar*	5a	116.	Her gün ona cennetten bir ateş iner; karşısında ince bir kandil yanar.

[38] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt I, 472.
[39] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt I, 464.

28a	796.	*Vėr beşāret bunlara ḳurtulmaġa* *Al ėlet bunları girsün uçmaġa*	28a	796.	Onlara kurtulduklarını müjdele; onları al götür cennete girsinler.
29b	845.	*Ehli cennet cennete çün gireler* *Ol maḳāmı şübhesiz hem göreler*	29b	845.	Cennete layık olanlar cennete girdiklerinde şüphesiz Allah'la karşı karşıya gelecekler.
32b	935.	*Gėçen uçmaġa gire yėye kebāb* *Gėçmeyen oda düşe göre ʿaẕāb*	32b	935.	Geçen cennete girecek kebap yiyecek; geçemeyen ateşe düşecek azap görecek.
33a	943.	*Ḳala uçmaḳlıḳ uçmaḳda tā ebed* *Ṭamuluġa kimse ḳılmaya meded*	33a	943.	Cennetlikler sonsuza dek cennette kalacak; cehennemliğe kimse yardım etmeyecek.

11. ÖLÜNÜN KEFENLENMESİ

Kefen, cenazeyi sarmak için kullanılan bez veya bez cinsinden nesnelerdir. Kefen erkekler için *gömlek, izâr ve lifâfe* adında üç parçadan ibaret iken kadınlarda bunlara *başörtüsü ve göğüs örtüsü* de eklenir.[40] İslam dininde ölüyü kefenlemek farz-ı kifaye hükmünde olup büyük bir sorumluluktur.[41] Yine bir başka görüşe göre ölen kişinin yıkandıktan sonra kefen bezi ile sarılması sünnet ile meşrudur.[42] Bir ölünün kefenlenmemesi durumunda tüm müslümanlar bu durum karşısında sorumlulu kabul edilirler.

İslam dininde ölünün kefenlenmesi ile ilgili pek çok hadis rivayet edilir. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir:[43]

- Kim bir ölüyü yıkar, onu kefenler, kefenine güzel kokular saaçr, cenazesini taşır, üzerinde namaz kılar ve (kötü belirtilerden) gördüğünü ölü aleyhinde yaymazsa anasından doğduğu gün gibi hatalarından çıkmış olur. (İbn Mâce, Cenâiz, 8(1462)

İslam dininde ölenlerin dünyada kalanlar üzerindeki büyük bir sorumluluk ve hakkı olarak değerlendirilen kefenlenme hadisesi Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde 3 (üç) yerde geçmektedir:

4b	97.	*Yūsuf eydür aŋa ey ḳatı yürek* *Ölürem ṭonumı ḳoy kefen gerek*	4b	97.	Yusuf ona: "Ey katı yürekli; ölünce kefen gerek, giyeceğimi bırak" dedi.
50a	1466.	*Yaʿḳūb'ı kefen ṣarup götürdiler* *İṣḥāḳ nebī ḳatına getürdiler*	50a	1466.	Yakup'u kefenleyip İshak peygamberin yanına götürdüler.
51b	1503.	*Yudılar ḫoş ol Yūsuf peyġāmberi* *Ṣardılar kefen aŋa temīz arı*	51b	1503.	Yusuf peygamberi güzelce yıkadılar, onu temiz bir kefenle sardılar.

12. CENAZE NAMAZI

Cenaze namazı *"duâ ve rahmet dilemek amacıyla gömme işinden önce cenâzenin önünde, diğer namazlardan farklı olarak rükûya ve secdeye varmadan yalnız ayakta kılınan namaz"*[44] şeklinde ifade edilmektedir. İman etmiş bir kimsenin, vefat eden bir başka müslüman kişi için özel bir dua ve ibadet

[40] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 101.
[41] Mehmet Keskin, "Kefen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. 25 (Ankara: TDV Yay., 2022), 184.
[42] Şemsettin Kırış, "Hz. Peygamberin Cenaze İle İlgili Uygulamaları", *Turkish Academic Research Review* 2, sy. 2 (Haziran 2017): 47.
[43] Kırış, "Hz. Peygamberin Cenaze İle İlgili Uygulamaları," 57.
[44] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt I, 470.

etme isteği cenaze namazı aracılığıyla mümkündür. Cenaze namazı İslam dininde farz-ı kifaye hükmündedir. Müslümanlardan bir kısmının cenaze namazını ifa etmesi diğerlerinin üzerinden bu sorumluluğu kaldırır.

İslam dininde bir müslümanın diğerine olan sorumluluğu dairesinde değerlendirilen ve vefat eden kişiye karşı dünyadaki son vazife olarak değerlendirilen cenaze namazı Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde bir (bir) yerde geçmektedir:

51b	1504.	*Tābūta ḳoyup namāzın ḳıldılar* *Ėltdiler yabandan yaŋa ḳodılar*	51b	1504.	Tabuta koyup namazını kıldılar; götürdüler ıssız bir yere bıraktılar.

13. DÖRT BÜYÜK MELEK

Melek, sözlükte *"gözle görülüp elle tutulmayan, yiyip içmeyen, cinsiyet farkı bulunmayan, sâdece Allah'a itâat etmek ve dâima hayra vâsıta olmak üzere yaratılmış olan sayısız nûrânî varlıklardan her biri"*[45] cümlesiyle izah edilmektedir. Melekler, Allah'ın nurdan yaratmış oldukları kullarıdır. Peygamberlere kendi suretlerinde ya da iyi insan görünümünde veya herhangi bir surette görünebilirler. Çeşitli şekillerde görünebilme gibi bir özellikleri vardır. Erkeklik, dişilik, yemek, içmek, yorulmak, uyumak, bıkmak, gevşeklik göstermek, usanmak gibi nitelikleri yoktur. Günah işlemezler. Her birinin kendine özgü görevleri vardır. Sayılarını ancak Allah bilir.[46]

Bunlar içerisinde vahiy meleği olan Cebrail, ölüm meleği olan Azrail, tabiat olaylarını ve canlıların rızıklarını kontrol eden Mikail, kıyamet günü sûra üflemekle görevli olan İsrafil adında dört büyük melek mevcuttur.

İslam dininde Allah'ın hükümlerini ve o hükümleri içeren kitapları peygamberlere iletmekle görevli olan Cebrail ile Allah'ın takdirinin akabinde hayat süresi dolmuş olanların canını almakla yükümlü olan Azrail'in adları Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde pek çok yerde geçmektedir. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Cebrâ'îl adının geçtiği beyitler:

4b	102.	*Buyruḳ oldı Cebreʾīl tėz ėn yėre* *Ḳomaġıl Yūsuf'ı ki yėre ėre*	4b	102.	Cebrail'e emir geldi: "Çabuk yere in Yusuf'un yere düşmesine izin verme."
23a	654.	*Çün ėşitdi Cebreʾīl'den bu sözi* *Secdeye urdu Yūsuf şol dem yüzi*	23a	654.	Yusuf Cebrail'den bu sözü duyar duymaz hemen secdeye kapandı.
29b	839.	*Geldi Cibrīl eytdi kim Yūsuf'a Ḥaḳ* *Ėtdi buyruk kim bu şehrden daşra çıḳ*	29b	839.	Cebrail geldi, Yusuf'a: "Allah bu şehirden dışarı çıkmanı emretti." dedi.
35b	1028.	*Geldi Cebrāʾīl yėre gökden ėnüp* *Eytdi Yūsuf ḳardaşuŋ geldi ėrüp*	35b	1028.	Gökten, Cebrail geldi: "Yusuf, kardeşin geldi." dedi.
49b	1446.	*Mışrda Yaʿḳūb ṭurur ḳırḳ yıl tamām* *Cebreʾīl gökden ėner ḳılur selām*	49b	1446.	Yakup Mısır'da tam kırık yıl kaldı; gökten Cebrail geldi, selam eyledi.

Azrâ'il adının geçtiği beyitler:

41b	1212.	*Ėndi bir gün gökden ʿAzrāʾil* *Çalab emriyle Yaʿḳūb peyġāmbere*	41b	1212.	Bir gün Allah'ın emri ile Azrail, Yakup peygambere geldi.

[45] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt II, 1992.
[46] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 27.

42a	1214.	*Eydür ʿAzrāʾil cānını almadum* *Cānın almaḳ ḳaṣdın aŋa ḳılmadum*	42a	1214.	Azrail: "Canını almadım, canını almak için niyetlenmedim de" dedi.
	1217.	*Yaʿḳūb eydür eydi vėr anı bilem* *Eydür ʿAzrāʾil saŋa şunı dėrem*		1217.	Yakup: "Söyleyiver de onu bileyim" dedi; Azrail: "Sana bu kadarını söyledim" dedi.
49b	1447.	*Eytdi Yaʿḳūb vaḳit oldı gitmege* *Gelüp ʿAzrāʾil cānuŋı ėltmege*	49b	1447.	"Yakup gitme vakti geldi; Azrail gelip canını alacak." dedi.
	1450.	*Geldi Cebrāʾīl bu gün dėdi baŋa* *Bu yaḳında gelür ʿAzrāʾil saŋa*		1450.	Bugün Cebrail geldi bana "yakında sana Azrail gelecek" dedi.

14. ALLAH'A KULLUK ETMEK

Allah'a kul olmak ve ibadet etmek her müslümanın yaşantı merkezinde yer alan önemli hassasiyet ve vazifelerden birisidir. Bu durum, ibadet ve dini vecibeleri yerine getirmenin dışında insanın her anını kapsayan teslimiyet ve Allah'a bağlı olma halidir. Allah'a ibadet etmek/kulluk etmek yaratıcıya karşı duyulan muhabbetin ve O'nun emir ve yasaklarına karşı riayet ve tatbikin davranışlara yansımasıyla gözlemlenebilmektedir. Allah'a karşı kulluk vazifesini layıkıyla yerine getirenlerin amelleri, görevlerinin icrası, işleri de güzel ve verimli olur.[47]

İnsanlar namaz, oruç, zekat vb. dinî vecibelerini yerine getirirken ibadet odaklı kulluk vazifelerini; çevresine karşı emîn hissini uyandırmayı, ehliyet ve merhamet sahibi olmayı, doğru/dürüst davranmayı, adaletle muamele etmeyi, sabrı ve şükrü bilip tatbik etmeyi gerçekleştirerek de ahlaken kulluk görevini yerini getirmiş olurlar. Allah'a kulluk etmek Allah'a karşı ibadet ve sorumluluk merkezinin dışında Allah'ın yarattığı diğer canlılara karşı saygı ve merhamet içinde olmayı da gerektirir. Yunus Emre'nin *yaradılanı hoş gör yaradandan ötürü* ifadesi bunun en güzel dışa vurumudur.

Allah'a kulluk etmek, ibadet ile sınırlı tutulacak bir süreç değil aynı zamanda hayatın her alanını kapsayan Allah ve Allah'ın yarattıklarına karşı duyulan sonsuz bir sevgi, bağlılık ve teslimiyetin karşılığıdır. Allah'a kul olma motivasyonu insanlar için huzurlu ve anlamlı bir hayatın varlığına temel teşkil eder.

Allah'a kulluk/ibadet etmek ile ilgili Kuran-ı Kerim'de pek çok ayet mevcuttur. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp bir kısmımız (diğer) bir kısmımızı Rabler edinmeyelim. (Âl-i İmrân 3/64)
- "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Ben size (gelecek olan) acı bir günün azabından korkarım" (dedi). (Hud 11/26)
- De ki: "Ben, yalnızca Allah'a kulluk etmek ve O'na ortak koşmamakla emrolundum. Ben ancak O'na davet ederim ve son dönüşüm O'nadır." (Ra'd 13/36)
- Gözlerden perdeyi kaldırıp her gerçeği ortaya çıkaracak ölüm sana gelip çatıncaya kadar da Rabbine kulluğa devam et! (Hicr 15/99)
- Ben cinleri ve insanları ancak beni tanıyıp bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zariyât 51/56)

Allah'a samimeytle bağlılık ve O'nun emir ve yasaklarına tatbikin davranışlara yansıma şekli olan kulluk/ibadet etme hali Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu beyitlerde tespit edilmiştir:

5a	113.	*Ḥaḳ Çalab'dan geldi ün ėn ḳuyuya*	5a	113.	

[47] Mustafa Cora, "Kur'ân Tefsirinin Önemi/Kulluk ve Dini Görevle İlgisi", *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, sy. 18 (Şubat 2019): 94-95.

		Otur anda ḳulluḳ eyle Taŋrı'ya			Hak Tanrı'dan "kuyuya in, orada otur ve Tanrı'ya kulluk et" diye ses geldi.
10a	262.	*Gelüŋ imdi terk ėdüŋ siz bu büti* *Ḥaḳḳ'a ḳıluŋ ḳulluġı dün gün ḳatı*	10a	262.	Şimdi gelin, putları bırakın; gece gündüz Allah'a kulluk edin.
	263.	*Ol biri birleŋ inanuŋ Taŋrı'ya* *Bir durur ḳulluḳ ėdüŋ bī-riyā*		263.	"Allah'ı tasdik edin, ona inanın; O tektir, ona içten kulluk edin" dedi.
24b	703.	*Geldi sulṭānlıḳ saŋa imden gėrü* *Eyle ḳulluḳ Taŋrı'ya tėz ṭur örü*	24b	703.	Bundan sonra sultan olacaksın, hemen ayağa kalk ve Allah'a ibadet et

15. ALLAH'IN ESMASI

Esma sözcüğü isim kelimesinin çoğuludur. Bu ifade Allah'ın isimleri anlamına tekabül etmektedir. Çoğu kez "en güzel" anlamına gelen *hüsnâ* kelimesiyle birlikte kullanılarak "esmâ-i hüsnâ" şeklinde ve "en güzel isimler" anlamında Allah'ın yücelik, merhamet, kudret vs. sıfatlarından müteşekkil isimlerini karşılamak üzere kullanılan bir terimdir. İslam kültürünün derinliklerinde ve tasavvufi düşüncenin temelinde varlığına şahit olduğumuz esmâ-i hüsnâ insana manevi yaşantısı için önemli bir rehberlik hizmeti sunmaktadır. Allah'ın esması, taşıdığı anlam ve hikmetler açısından insan ruhunda ilahi tezahürlerin oluşumasına vesiledir. Bu sebepten ötürü esmâ-i hüsnâ bir sözcük, bir terim olmaktan ziyade insanın bedeni, kalbi ve ruhu arasında bağları güçlendiren manevi unsurlar olarak değerlendirilmelidir.[48]

Bu isimler Allah'a iman etmiş olanlar için belirli gün, vakit ve sayıda zikre konu olmuştur. Bu zikri ifa eden mümin kullar bu isimler aracılığıyla Allah'a daha fazla yakınlık duyduklarını, O'nun yüceliğini daha fazla idrak edebildiklerini düşünür ve böylelikle Allah ile aralarındaki ülfet ve ünsiyeti artırdıklarına inanırlar.

Allah'ın belirli bir yönünü, niteliğini ve sahip olduğu özellikleri ifade eden isimler İslam inancına göre 99 (doksan dokuz adetten ibarettir.) Bu isimlerin her biri, Allah'ın ayrı ayrı sıfatlarına birer izah niteliği taşımaktadır. Allah'ın bu isimlerini bilmek ve onları zikre konu etmek iman sahibi bir kişi için Allah'a karşı olan bağlılığını artırmaya ve ilahi motivasyonunun güçlenmesine vesile olur.

Allah'ın esması ile ilgili Kuran-ı Kerim'de 4 (dört) surede geçen ayetler mevcuttur. Bunlar şu şekildedir:

- En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler! (A'râf 7/180)
- De ki: "İster Allah diyerek, isterse Rahmân diyerek yalvarın. Hangisiyle yalvarırsanız olur; çünkü en güzel isimler O'nundur." Sen de namazında, niyâzında sesini fazla yükseltme, büsbütün de kısma, ikisi arasında orta bir yol tut. (İsrâ 17/110)
- Allah ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. En güzel isimler O'na aittir. (Tâ-Hâ 20/8)
- O Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur! Duyuların algı sahası dışında kalan şeyleri de, duyuların algı sahasına giren şeyleri de bilir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. O Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur! O Melik'tir, Kuddûs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Aziz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden çok uzaktır, yücedir. O Allah Hâlık'tır, Bârî'dir, Mûsâvvir'dir. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih eder. O, Azîz'dir, Hakîm'dir. (Haşr 59/22-23-24)

[48] Mehmet Cihat Üstün ve Hüsrev Akın, *İbn İsâ Saruhânî Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* (Çanakkale: Paradigma Akademi Yay., 2025), 7.

Allah'ın en güzel isimleri olarak bilinen ve İslam kültürü içerisinde kulun Allah ile olan bağlılık ve samimiyetini artırmanın ayrıca zikir dahilinde Allah'a dua edebilmenin aracı yolu olarak kullanılan Allah'ın esması Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu beyitlerde geçmektedir:

1b	3.	*Daḫı bir adı anuŋ **Raḥmān** durur* *Bağşılar ḳullarına **Ġufrān** durur*	1b	3.	Onun bir adı da Rahma'dır; Gufran kullarını bağışlayandır.
	4.	*Ol **Raḥīm**'dür raḥmet ėder ḳulına* *Şol ḳula kim buyruġında bulına*		4.	Rahim, emirlerini yerine getiren kuluna rahmet edendir.
	6.	*Ḳamusın bağışlaya **Raḥmān** durur* *Ṭamusın göstermeye **Raḥīm** durur*		6.	Rahman, herkesi bağışlayandır; Rahim, cehennemi göstermeyendir.
	7.	*Ol **Kerīm**'dür suçunuz sağışlaya* *Bildüre size ḳamu bağışlaya*		7.	Kerim, suçunu söyleyip bildirdikten sonra hepsini bağışlayandır.
	8.	*Vėre cȫmerddür size yüce sarāy* *Ḥūrī vėre ol **Raḥīm** degmesi ay*		8.	Cömerttir, size yüksek saray verir; Rahimdir, her biri bir ay yüzlü iri gözlü cennet kızı verir.
9a	232.	*Eydür ey **Ḳādir** Çalab bu özümi* *Uş saŋa ısmarladum kend'özümi*	9a	232.	"Ey Kâdir Allah, kendimi sana emanet ettim" dedi.
10a	261.	*Her ne dilerse **Ḳādir**dür yaradur* *Dėv üperrī cinn ü insi düredür*	10a	261.	Dilediğini yapmaya gücü yeter; devleri, perileri, cinleri, insanları bile yaratır.
11a	299.	*Eytdi ey **Ḳādir** Çalab döndüm saŋa* *Tevbe ḳıldum bağşıla şuçum baŋa*	11a	299.	"Ey Kâdir Allah! Sana teslim oldum, tövbe ettim, suçumu bağışla." dedi.
15a	413.	*Kim bu kez kend'özüŋi gördüŋ zelīl* *Ḳıymet urdı lā-cerem saŋa **Celīl***	15a	413.	Bu kez kendini aşağıladın; şüphesiz Allah da sana değer verdi.
28a	795.	*Ümmetüŋi ben saŋa bağışladum* *Ben **Kerīm**'üm bil ki kerem işledüm*	28a	795.	Ümmetini sana bağışladım; ben Kerim'im keremimden lütfettim.
31a	891.	*Sen **Kerīm**'sin ḥācetüm ḳılġıl revā* *Beni döndürgil Yūsuf'a kim seve*	31a	891.	"Sen Kerim'sin derdime derman ol; beni sevmesi için Yusuf'a yakınlaştır" dedi.
48a	1402.	*Yarlıġasun **Ġufrān**'um imdi size* *Ḳıla ḳabūl ben ḳulından bu sözi*	48a	1402.	"Gufrandır, şimdi sizi bağışlar; ben kulundan bu duayı kabul eder" dedi.
	1403.	*Geldi ol sāʿat içinde Cebreʾīl* *Eytti Yaʿḳūb saŋa buyurdı Celīl*		1403.	O anda Cebrail geldi; "Yakup, Celil olan Allah sana şöyle buyurdu" dedi.

16. KADER İNANCI

Kader, sözlükte *"zamânı ve oluş biçimiyle her şey hakkında Allah tarafından ezelde tayin ve tespit edilmiş hükümlerin bütünü, alın yazısı"*[49] şeklinde açıklanmaktadır. İslam inancında kader imanın altı şartıdan birisidir. Kader, İslam inancının temel taşlarından biri olup, "bir şeye gücü yetmek, biçimlendirmek, planlamak, ölçü ile yapmak, kıymetini bilmek ve mukayese etmek" gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise kader, Allah'ın sonsuz ilmi ve kudretiyle, evrende meydana gelmiş ve

[49] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt II, 1505.

gelecek olan her şeyi ezelde bilmesi ve takdir etmesidir.[50] Bu takdir, Allah'ın her şeyi bir ölçüye, bir düzene göre yarattığı inancına dayanır.

İslam inancında iyi ya da kötü her ne gerçekleşirse bunun tamamen Allah'tan olduğuna yani Allah'ın dilemesi ve takdiriyle ortaya çıktığına[51] inanmak kader dairesinde değerlendirilir. Bu çerçeveden bakıldığında insanın başına gelen iyi ve kötü her şeyin Allah tarafından ezelden bilinip yazıldığı Kuran-ı Kerim'de dile getirilmektedir. Ayrıca insanın yaptığı her işte mutlak manada hür olmadığından da söz edilir. Fakat bunun yanında küllî irade ve cüz'î iradeye de yer verilerek[52] kader mevzusuna bazı hususlarda kulların tercih etkisi de dahil edilmiştir.

İnsanların karşılaştıkları olaylar karşısındaki Allah'a karşı duymuş oldukları teslimiyet ve tevekkül duygusunu yansıtan kader inancı Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu 2 (iki) beyitte tespit edilmiştir:

16a	436.	*Ol büt eydür nebīdür sen sevdügüŋ* *Eyle taḳdīr olısar dėrgil ögüŋ*	16a	436.	Put: "Senin sevdiğin peygamberdir; takdir edilen olacak, aklını başına topla" dedi.
21b	608.	*Her ki geldi dünyeye gėrü gider* *Taŋrı'nuŋ taḳdīrini gör kim n'ėder*	21b	608.	Dünyaya gelen herkes ölümü tattı; Allah'ın takdirine bak ki ne yapar.

17. ALLAH'IN LÂ-MEKAN OLMASI

Lâ-mekan Allah'ın zâti sıfatlarındandır. Sözlükte *"bir yere ihtiyâcı olmayan, mekândan münezzeh"* anlamında geçmektedir.[53] Allah'ın duracak bir yere ihtiyacı yoktur, ne gökte ne yerde ne sağda ne solda ne önde ne de arkadadır.[54] Allah'ın varlığı mekan ve zaman sınırlamasının ötesinde olup sınırlandırıcı değil; kapsayıcıdır. İslam inancının temel prensiplerine göre Allah herhangi bir yere veya mekana ve zamana bağlı ya da bağımlı değildir. Mekan ve zaman yaratılmış ve sınırlı kavramlardır. Allah ise sonsuz ve sınırsızdır. O'nu bir mekan ve zaman ile sınırlamak sınırsızlığını ve sonsuzluğunu inkar etmek mahiyetindedir.

Allah'ın mekandan ve zamandan münezzeh oluşu Müslümanlar için Allah'ın büyüklüğünün, gücünün ve her şeyi kapsayıcılığının bilinmesi ve hatırlanması açısından önemli bir noktadır. Allah hiçbir şeye ihtiyaç duymaksızın kullarının ibadetlerini, dualarını ve kendisine olan teslimiyet ve yönelişlerini mekan ve zamandan bağımsız olarak kabul etmektedir.

İslam inancının temel prensiplerinden biri olan Allah'ın mekan ve zaman ile sınırlandırılamama niteliği Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu 2 (iki) beyitte geçmektedir:

16a	441.	*Zelḫā eydür senüŋ Tanrıŋ ḳandadur* *Yūsuf eydür ḳanda dėrseŋ andadur*	16a	441.	Zeliha: "Senin Tanrı'n nerededir" dedi; Yusuf: "Nerede dersen oradadır." dedi.
	442.	*Yūsuf eydür Allāh'um ḥāżır durur* *Ne dilerse ḳılmaġa ḳādir durur*		442.	Yusuf: "Allah'ım her an mevcuttur; her ne dilerse yapmaya gücü yeter.

18. KUR'AN-I KERİM'DEN ÂYET İKTİBASI

[50] Sabri Yılmaz, "Hak Dini Kur' an Dili'nde Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 18 (2006): 148.
[51] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 31.
[52] Hüseyin Çelik, "Kur'an'da Kader İnancı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 2 (Aralık 2015): 11.
[53] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt II, 1847.
[54] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 24.

İktibas, sözlükte *"bir söz veya fıkrayı aynen veya anlam olarak kendi söz veya yazısına aktarma"*[55] ifadesiyle izah edilmektedir. Arap belagatında bir sanat olarak ele alınan iktibas için genel olarak, nazım veya nesirde âyet ve hadislerden yapılan alıntılar şeklinde bir tanımlama yapılabilir. İktibas sanatı, temelde bir metindeki ifadeyi alıp başka bir metinde kullanmak yönünde bir işleve sahiptir.[56] Fahreddin er-Razi'ye göre iktibas, sözü süslemek ve değerini artırmak amacıyla Kur'an'dan bir kelime veya âyet eklemektir. Şihabuddin el-Halabi ise Kur'an, hadis, mesel veya beyitten alınan bir ifadeyi kendi sözüne katmak olarak tanımlamıştır.[57]

Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte Türk edebiyatı büyük değişimlerin içerisine girmiştir. Yaşanan bu değişimlerden birisi de Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden, edebî ürünlere yapılan aktarımlardır. İslamiyet'in getirdiği değerlerden etkilenen edebiyatçılar, duygu ve düşüncelerini aktarırken eserlerini söz ve mana yönünden güçlendirmek için ayet ve hadislerden alıntılar yapmışlardır. [58]

Klasik Türk edebiyatında şairler, sözü güzelleştirmek ve sözünü ispatlamak gayesiyle âyet ve hadisleri bütün olarak veya parçalar halinde, orijinal lafızlarıyla veya anlamlarıyla şiirlerine dahil ederken bir nevi mana derinliği ve ilmî nitelik çerçevesinde şiirlerini âyet ve hadislerle beslemişlerdir.[59] Özellikle âyet ve hadis merkezli olmak üzere sözü gerçek kaynağından alıp anlamı kuvvetlendirme ve halkı iyiliğe yöneltme arzusu, iktibas sanatının Türk şiirinde yaygın bir şekilde kullanılmasına sebep olmuştur.[60]

XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar birçok divan şairi, eserlerinde âyet ve ve hadislerden iktibaslar yapmışlardır. Şairlerin aldıkları eğitim ve yetiştikleri çevre, şiirlerinde iktibas ettikleri âyet veya hadislerin miktarını etkilemiştir. Klasik Türk edebiyatı çerçevesinde teşekkül eden önemli eserlere iktibas sanatı çerçevesinde Kur'an ve hadislerin kaynaklık ettiği ve İslami Türk edebiyatının başyapıtlarının oluşmasında iktibas sanatının önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır.[61]

Şairlerin sözlerini güzelleştirmek, eserlerine mana derinliği ve ilmî nitelik kazandırmak amacıyla başvurdukları âyetlerden iktibas yapma girişimine Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde 7 (yedi) beyitte rastlanmak mümkündür:

18b	517.	*Sen eydürsin yā melʿūn yana ḳatı* *Ben dėrem* ***lā-taḳnaṭū min-raḥmeti***[62]	18b	517.	Sen ey melun yine pek sert konuşuyorsun. Ben **Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin** diyeceğim.
	522.	***Va'ttaḳū yavman turcaʿūna fi-hi ilā'llāh***[63] *Anı göricek Yūsuf eyledi āh*		522.	**Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının** Yusuf onu görünce âh etti.
19a	534.	*Yazlu anda* ***fa-lā-taḳrabū'z-zinā***[64] *Gördi yıġlındı anı Yūsuf yana*	19a	534.	Orada **zinaya yaklaşmayın** yazılı idi, Yusuf onu görünce kendisini tuttu.
19b	541.	***Fa-man yaʿmal***[65] *cezāsını ṭamuda*	19b	541.	

[55] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt II, 1378.
[56] Fatih Atabek, "Yetimü'ş-Şüruh'ta Ayetlerden İktibaslar", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, sy. XLIV (Şubat 2020): 440.
[57] İbrahim Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", *Artuklu Akademi* 8, sy. 1 (Haziran 2021): 84-85.
[58] İbrahim Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı," 91.
[59] Veysi Turan, "Karamanlı Nizâmî Divanında Ayet İktibasları", *International Journal Of Filologia*, sy. 5 (Haziran 2021): 125.
[60] Emine Nalçacıgil Çopur, "İktibas Sanatı ve Mazmun", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, sy. 10 (Nisan 2019): 165.
[61] Reyhan Keleş, "Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları" (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013), 382.
[62] (لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ) → Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin (Zümer 39/53)
[63] (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللهِ) → Öyle bir günden sakının ki, onda hepiniz Allah'a döndürüleceksiniz. (Bakara 2/281)
[64] (وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَى) → Zinaya yaklaşmayın. (İsrâ 17/32)
[65] (فَمَنْ يَعْمَلْ) → Kim [zerre miktarı hayır] yapmışsa (Zilzâl 99/7)

		Kim zinā ḳılursa ol düşe oda			Cehennemde **kim yaparsa** cezasını yani zina suçunu kim işlerse ateşe düşecek.
41b	1211.	***Lā-tayʾasū min ravḥi'llāh***[66] *dėmiş* *Bu söze inanmayan kāfir imiş*	41b	1211.	**Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin** bu söze inanmayan kafirdir.
42a	1219.	*Başını götürdi secdeden gėrü* ***Yā asafā ʿalā Yūsufa***[67] *dėyü*	42a	1219.	**Vah, Yusuf'a yazık oldu** diyerek tekrar secdeden doğruldu.
50b	1473.	***Tavaffanī musliman va alḥiḳnī bi'ṣ-ṣāliḥīn***[68] *Ėndi gökden ol sāʿat Rūḥu'l-emīn*	50b	1473.	**Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat** o anda gökten Cebrail geldi.

19. ŞEFAAT İNANCI

Şefaat sözlükte *"bir suçun bağışlanması veya bir isteğin yerine getirilmesi için aracı olma"*; dinî bir terim olarak da *"peygamberlerin ve Allah'ın izin vereceği kimselerin, kulların suçlarının bağışlanması için yüce yaratıcı katında aracılık etmeleri"*[69] anlamındadır. *Tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hale getirmek, birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek* anlamlarını da ihtiva eden şefaat bir zararı gidermek veya bir fayda sağlamak için aracı olmaya çalışmak demektir.[70]

Şefaat konusuna dinî açıdan bakılacak olursa, genellikle kıyamet gününde, kendilerine izin verilenlerin, suçların bağışlanması talebinde bulunmaları veya cehennem azabı ile cezalandırılmış müminlerden cehenneme girmemeleri veya cehenneme girdikten sonra çıkarılıp cennete konulmaları şeklinde azabın kaldırılması" anlamlarında kullanılır.[71]

Allah'ın izni olmaksızın herhangi birinin kendi irade ve yetkisi çerçevesinde şefaat etmesi mümkün değildir. Şefaat etme izni verilenler kendi dilediklerine değil, Allah'ın dilediklerine şefaat edebilirler.[72] Şefaat, günahkâr müminler için Allah'ın izni doğrultusunda gerçekleşecek olan ilahî bir lütuftur. Kaynağını Allah'ın rızası ve hoşnutluğundan alan şefaat inancı kişilerin günah işlemesi için sorumsuzca davranmalarına bir gerekçe oluşturmamalı ve kulluk motivasyonunu da bozmamalıdır.

Belirli sınırlar ve Allah'ın izni dahilinde şefaatin mümkün olduğunu ifade eden ayetler mevcuttur. Bu ayetler, şefaatin Allah'ın rızasına ve iznine bağlı olduğunu açıkça vurgulamaktadır:

- Herkes kendi yaptığı günahlar yüzünden hesaba çekilecek. O zaman insanın Allah'tan başka ne bir yardımcısı ne de bir şefaatçisi olacak. (En'âm 6/70)
- O'nun izni olmadan şefaat edebilecek hiç kimse yoktur. Rabbiniz Allah işte budur. (Yûnus 10/3)
- O gün Rahmân'ın katında, kendisine söz ve izin verilenler dışında hiç kimse şefaat etme yetkisine sahip olamayacaktır. (Meryem 19/87)
- Allah, onların geleceğini de, geçmişini de bilir. Onlar ancak Allah'ın râzı olduğu kimselere şefaat edebilirler. (Enbiyâ 21/28)
- De ki: "Şefaat bütünüyle Allah'ındır. (Zümer 39/44)

---

[66] (لَا تَيْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ) → Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin (Yûsuf 12/87)
[67] (يَا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ) → Vah! Yusuf'a yazık oldu (Yûsuf 12/84)
[68] (تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ) → Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyiler arasına kat (Yûsuf 12/101)
[69] Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt III, 2923.
[70] Hüseyin Çelik, "Kuran'da Şefaat", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3*,* sy. 1 (Haziran 2015): 284.
[71] Yener Öztürk, "Şefaat İnancının Naklî ve Aklî Açıdan İmkânı", *EKEV Akademi Dergisi,* sy. 23 (Bahar 2005): 104.
[72] Emrullah Yüksel, "İslam'da Şefaat Yetkisi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 5 (2002): 27-28.

Allah'ın izni ve rızası dahilinde başta Hz. Muhammed'in ümmeti için yüce yaratıcıdan bağışlanma talep etmesi çerçevesinde değerlendirilen şefaat inancına Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu beyitlerde rastlamak mümkündür:

1b	10.	*Ḫoş ṣalavāt vėrelüm Muḥammed'e* *Ol yazuḳlular gönüci Aḥmed'e*	1b	10.	Muhammed'e, o suçluları kurtarıcı Ahmed'e güzel salavat verelim.
27a	776.	*Eydeler oldur bizüm ümmīdümüz* *Dileyüp bağışlayan var suçumuz*	27a	776.	Bizim ümidimiz; suçlarımızı affedip bağışlayacak olan O'dur (Hz. Muhammed'dir).
27b	778.	*Ol bizi Ḥaḳ'dan ümīddür dileye* *Suçumuzı Ḥaḳ bizüm yarlıġaya*	27b	778.	"Ümidimiz Allah'tan bize af dilemesi Allah'ın da bizim suçumuzu bğışlaması" diyecekler.
	790.	*Dükeli yalvardılar meded uma* *Yā resūla'llāh ėriş ol ḳavuma*		790.	Hepsi yardım etmen için yalvardılar; ey Allah'ın resulü, o kavme yardım et.
	791.	*Taŋrı'dan dile buları yā resūl* *Ḳıl şefāʿat bunlara olsun ḳabūl*		791.	"Ey resul! Onlar için Allah'tan af dile onlara şefaat, kabul olsun" dedi.
28a	793.	*ʿArş dibinde başın ura secdeye* *Ümmetümi baŋa bağışla dėye*	28a	793.	Gökyüzünde secdeye varacak; "ümmetimi bana bağışla" diyecek.
	794.	*Taŋrı eyde bağşıladum ümmeti* *Ḳıldılarsa nėce kim suçı ḳatı*		794.	Allah da "ne kadar günah işledilerse ümmetini sana bağışladım" diyecek.
	795.	*Ümmetüŋi ben saŋa bağışladum* *Ben Kerīm'üm bil ki kerem işledüm*		795.	Ümmetini sana bağışladım, ben Kerim'im, keremimden lütfettim.
	796.	*Vėr beşāret bunlara ḳurtulmaġa* *Al ėlet bunları girsün uçmaġa*		796.	Onlara kurtulduklarını müjdele; onları al götür cennete girsinler" diyecek.
	797.	*Gele Muḥammed bularuŋ ḳatına* *Dėye āzād olduŋuz ümmetine*		797.	Muhammed onların yanına gelecek; "kurtuldunuz" diyecek.
	798.	*Bu sözi ümmet daḫı ėşidicek* *Ṣalavāt vėre yüzini göricek*			Ümmet de bu sözü dinleyince yüzünü görerek salavat getirecek.
	799.	*Çoḳ ṣalavāt vėreler Muḥammed'e* *Daḫı bunlardan ṭamu ḳaça gide*			Muhammed'e çok salavat getirecekler; cehennem bile onlardan kaçacak delik arayacak.
	800.	*Çıḳara ümmetini ol ṭamudan* *Başlaya öŋdin yöriye ḳamudan*		800.	Ümmetini cehennemden çıkarack; herkesten önce yürüyecek.
28b	818.	*Şefāʿatcidür bizi ol dileye* *Ḥaḳ sözin ḳabūl ḳıla yarlıġaya*	28b	818.	Şefaatçidir, bize af dileyecek; Allah da duasını kabul edecek, bizi bağışlayacak.
	821.	*Çün Muḥammed şefāʿatcimüz ola* *Ḥaḳ size ʿaceb midür raḥmet ḳıla*		821.	Muhammed şefaatçimiz olacak da Allah size hiç rahmet etmeyecek mi
49a	1425.	*Ben bağışladum sizi Muḥammed'e*	49a	1425.	

		İki cihān faḫrine ol Aḥmed'e			"Sizi Muhammed'e -iki cihan övüncü Muhammed'e bağışladım" diyecek.
52a	1519.	*Mūsā eydür imdi göster kim bulam* *Saŋa ḳıyāmetde şefā¤at ḳılam*	52a	1519.	Musa: "şimdi göster de bulayım; sana kıyamet gününde şefaat edeyim" dedi.
	1520.	*Ḳarı gösterdi Yūsuf'uŋ tābūtın* *Şunuŋ üzre kim ḳıla şefāʿatin*		1520.	İhtiyar Yusuf'un tabutunu şefaat etmesi şartıyla gösterdi.

20. ÖLÜMDEN SONRA DİRİLMEK VE KIYAMET İNANCI

Ölümden sonra dirilmek ve kıyamet gününün gerçekleşeceğine inanmak yani bütün ölülerin tekrar dirilip mezarlarından kalkmalarına ve mahşer meydanına toplanmalarına, günah ve sevapların tartılmasına, amel defterlerinin ellerine verilmesine, Sırat Köprüsünden geçilmesine, Cennetlik olanların Cennet'e girip mutlu ve memnun olmasına, Cehennemlik olanların Cehennem'e gönderilip azap görmesine inanmak, İslam dinine göre imanın esaslarındandır.[73] Ölümden sonra dirilişe olan inanç, tüm ilahi dinlerin temelinde vardır. İslam inancına göre ölümden sonra diriliş, hem bedenen hem de ruhen gerçekleşecektir. Allah, öldükten sonra insan bedenine ait asıl parçaları tekrar bir araya getirecek ve ruhu bedene geri döndürecektir.[74] Ölümden sonraki hayat, kâinatın tamamen yok olmasının ardından başlayacak olan ve sonsuza dek var olacak ikinci hayattır.

Öldükten sonra dirilme ve yaptıklarının hesabını verme inancı, insanoğlunu büyük bir disiplin içerisinde tutar. İnsanların çoğunda bu inanç kökleştiği takdirde iyilik ve güzelliklerin artacağı, kötülük ve fenalıkların ise eksileceği muhakkaktır. Kısacası öldükten sonra dirilme inancı, bu dünya hayatında insanlığın huzuru için önem arz etmektedir.[75]

Ölümü varlığın yok oluşu değil, dünya hayatının bitip ahiret hayatına geçişi sağlayan bir köprü olduğunu ve insanın kesin bir şekilde yeniden diriltileceğini[76] açıkça ifade eden pek çok ayet Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur. Bazıları şunlardır:

- Kâfirler: "Allah, ölen kimseyi bir daha diriltmez!" diye var güçleriyle yemin ediyorlar. Hayır, elbette diriltecek! Bu, O'nun gerçekleşmesini üzerine aldığı kesin bir sözüdür; fakat insanların çoğu bunu bilmez. (Nahl 16/38)
- Peki onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, kıyâmet gününde kendilerini aynı şekilde yeniden yaratabilecek güce sahip olduğunu ve onlar için geleceğinde şüphe olmayan bir ecel belirlediğini görmüyorlar mı? (İsrâ 17/99)
- O inkârcılar, Allah'ın varlıkları ilk defa nasıl yarattığını, sonra da yaratılışı tekrar ettiğini görmez ve en son yeniden yaratacağı üzerinde hiç düşünmezler mi? Şüphesiz bu, Allah için pek kolaydır. (Ankebut 29/19)
- Kendilerine ilim ve iman verilmiş olanlar ise şöyle diyecekler: "Siz dünyada ve kabirde Allah'ın kitabında belirlenen yeniden diriliş gününe kadar kaldınız. İşte bugün, size haber verilen o diriliş günüdür. Fakat siz bunu bir türlü anlamaya yanaşmıyordunuz." (Rûm 30/56)

Ölümden sonra dirilmek ve kıyamet günü inancı Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinde şu beyitlerde tespit edilmiştir:

18b	512.	*Bunda bir ḫoş nükte geldi dile* *Ḥaḳ yarın ölenleri diri ḳıla*	18b	512.	Şimdi aklıma güzel bir nükte geldi; Allah mahşerde ölüleri diriltip

[73] Üstün, *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım),* 30.
[74] Zeliha Demirel, "Ehl-i Sünnet'e Göre Ölüm Sonrasında Yeniden Diriliş", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi,* sy. 11 (Haziran 2022): 91.
[75] Muhammed Çelik, "Kur'an'da Ölümden Sonra Dirilişin Aklî Temelleri", *Diyanet İlmi Dergi* 40*,* sy. 1 (Kış 2004): 42-43.
[76] Demirel, "Ehl-i Sünnet'e Göre Ölüm Sonrasında Yeniden Diriliş," 93.

	513.	*Süricek ṣırāṭ dapa ḫalḳı ḳamu* *Anda iblīs sevine güle ʿamū*		513.	Bütün herkesi Sırat Köprüsüne sürünce iblis orada sevinip gülecek, amca!
32b	931.	*Ḳıyāmetde Allāh'umuz buyurur* *Uçmaġuŋ var dīvārın ṭoldurur*	32b	931.	Kıyamette Allah buyuracak cennetin bütün duvarlarını dolgunlaştıracak
48b	1419.	*Ḳıla cōmerdlıḳ ḳıyāmetde Çalab* *Ḳulların bağışlaya ol ferd Rab*	48b	1419.	Allah da kıyamette cömertlik edecek bütün kullarını bağışlayacak
	1420.	*Çün ḳıyāmet ḳopa maḫlūḳ ḳamu* *Dėrile ol araya ėşit ʿamū*		1420.	Kıyamet kopacak bütün mahlukat orada toplanacak, şimdi dinle ey amca

SONUÇ

İlk cümlelerini Köktürk Yazıtlarında gördüğümüz ve Uygur döneminde mensur ifadenin yanı sıra Eski Türk Şiiri ismiyle manzum şekilde de icra edilen Türk dili Arap ve Fars toplumuyla tanışma, kültürel ve ticari ilişkiler, İslamiyetin kabulü gibi sebepler dahilinde yeni nazım biçimleriyle de icra edilebilir hale gelmiştir. Bu minvalde mesnevi türü ile tanışan Türk edebiyatı ilk örneğini Kutadgu Bilig ile vermiştir. 11. yüzyıldan sonra hemen hemen her yüzyılda mesnevi türü kullanılarak çeşitli şairler tarafından pek çok eser verilmiştir. Bu eserlerden birisi de 14. yüzyılda Şeyyâd Hamza tarafından yazılan Yûsuf u Zelîhâ mesnevisidir.

Bu çalışmada, Anadolu sahasında yazılmış ilk Yûsuf u Zelîhâ mesnevisi olan Şeyyâd Hamza'nın eserindeki İslami durum, eylem ve söylemler incelenmiş ve şu tespitlere ulaşılmıştır:

1. Şeyyâd Hamza'nın bu eseri, hem Anadolu'nun İslamlaşmasında Türk etkisini göstermesi hem de Yusuf ile Zeliha hikayesini İslami bir bağlamda manzum olarak Anadolu'ya taşıması bakımından büyük önem taşımaktadır.
2. Eser, dil açısından Eski Türkçe ile Eski Anadolu Türkçesi arasında bir köprü kurması nedeniyle de ayrıca değerlidir.
3. Analizler sonucunda, milattan önce 17. yüzyılda geçen bir hadisenin, milattan sonra 14. yüzyıl Anadolusunda İslami bir bakış açısıyla anlatıldığı tespit edilmiştir.
4. İslami eylem, durum ve kavramlar izah edilip incelenirken konuya kanıt niteliği taşıyacak olan tanıklar Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelîhâ mesnevisinden varak ve beyit numaraları verilmek suretiyle günümüz Türkçesine çevrilmiş bir şekilde sunulmuştur.
5. Mesnevide yer alan "secde kıl-", "tevbe kıl-", "salavat vėr-" gibi eylemler; "Allah'a kulluk etmek", "Allah'ın bağışlayıcılığı ve merhameti", "Allah'ın vahdaniyet sıfatı", "Cennet ve Cehennem inancı", "Kader inancı", "Şefaat inancı", "Ölümden sonra dirilme ve kıyamet inancı" gibi İslami durum ve kavramlar; Kuran-ı Kerim'den yapılan iktibaslar, Şeyyâd Hamza'nın mesnevisine dinî bir içerik kazandırmıştır. Bu tespit bizde yazarın Kur'an-ı Kerim'i ve Kur'an tefsirlerini referans aldığı kanaatini oluşturmaktadır.
6. Şeyyâd Hamza, İslami unsurlar içeren bu Yusuf kıssasını eserinde kullandığı yalın ve sade dil aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırmayı hedeflemiştir.
7. Bu çalışma, Anadolu sahası Türk edebiyatı çerçevesinde Yûsuf kıssası yazma geleneğinin oluşmasında önemli bir rol oynayan Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ mesnevisinin kendisinden sonra yazılacak Yusuf kıssaları için rol model olduğunu ve Anadolu'daki İslam anlayışının edebî eserlere aktarılmasında önemli bir görev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Arat, Reşit Rahmeti. *Eski Türk şiiri,* (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
Atabek, Fatih. "Yetimü'ş-Şüruh'ta Ayetlerden İktibaslar". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, sy. XLIV (2020): 440-474. https://isamveri.org/pdfdrg/D03601/2020_44/2020_44_ATABEKF.pdf.
Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Cilt I-II-III. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.
Başar, Aydın. "Peygamberimiz'e (s.a.v.) Olan Muhabbetin Tezahürleri". *Somuncubaba Aylık İlim Kültür Ve Edebiyat Dergisi,* sy. 270 (2023): 82-85. https://www.somuncubaba.net/makale/peygamberimize-sav-olan-muhabbetin-tezahurleri.
Başaran, Serkan. "Anlamı, Keyfiyeti ve İşlevi Bakımından Hz. Peygamber'e Salavat Getirme Hakkında Bir Değerlendirme". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10*,* sy. 23 (2019): 747-778. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/885627.
Bozkurt, Fuat. *Türklerin Dili*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
Cora, Mustafa. "Kur'ân Tefsirinin Önemi/Kulluk ve Dini Görevle İlgisi", *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*. sy. 18 (2019): 87-100. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1518324.
Çelik, Hüseyin. "Kuran'da Şefaat". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3*,* sy. 1 (2015): 283-314. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303752.
Çelik, Hüseyin. "Kur'an'da Kader İnancı". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3*,* sy. 1 (2015): 11-46. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303760.
Çelik, Muhammed. "Kur'an'da Ölümden Sonra Dirilişin Aklî Temelleri". *Diyanet İlmi Dergi* 40*,* sy. 1 (2004): 41-62. https://isamveri.org/pdfdrg/D00033/2004_c40/2004_c40_1/2004_c40_1_CELIKM.pdf.
Dalgın, Nihat. "Secde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 36: 271-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
Demirel, Zeliha. "Ehl-i Sünnet'e Göre Ölüm Sonrasında Yeniden Diriliş". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi,* sy. 11 (2022): 91-110. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2347867.
Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* (30. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi, 2013.
Eryılmaz, Ayşe. "Klasik Türk Edebiyatında Kaynaklar/Mesneviler". Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017.
Gülensoy, Tuncer. "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 2: 379. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
İsen, Mustafa; Horata, Osman; Macit, Muhsin; Kılıç, Filiz ve Aksoyak, İ. Hakkı. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı,* (3. Baskı). Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2005.
Kara, İbrahim. "Arap Belâgatında İktibas Sanatı". *Artuklu Akademi* 8, sy. 1 (2021): 77-98. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1601286
Kartal, Ahmet. "Eski Türk Edebiyatında Mesnevî". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, sy. 10 (2007): 353-432. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/655815.
Kekeç, İsmail. "Türk Edebiyatında Mesnevi ve Roman İlişkisine Dair Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme". *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı (2017): 186-194. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312980.
Keleş, Reyhan. "Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları". Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.
Keskin, Mehmet. "Kefen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 25: 184-185. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
Keskin, Zeki. "Allah'ın İlminin Farklı Şekillerde Tezahürü". *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1, sy. 1 (2020): 15-30. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1082087.
Kırış, Şemsettin. "Hz. Peygamberin Cenaze İle İlgili Uygulamaları". *Turkish Academic Research Review* 2*,* sy. 1 (2017): 41-61. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/386865.
Macit, Muhsin ve Soldan, Uğur. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı.* Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2004.
Nalçacıgil Çopur, Emine. "İktibas Sanatı ve Mazmun". *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, sy. 10 (2019): 165-179. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/703713.
Öztürk, Yener. "Şefaat İnancının Naklî ve Aklî Açıdan İmkânı". *EKEV Akademi Dergisi,* sy. 23 (2005): 103-122. https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2005_23/2005_23_OZTURKY.pdf.

Sönmez, Faruk. “Hayriyye ve Lutfiyye Tesirinde Yazılmış Bir Mesnevi: Kilisli Hâmî’nin Nasihat-nâme’si”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4*,* sy. 1 (2021): 104-121. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1614537

Şahin, Necati. “Ehl-i Sünnet Kelamında Tekvin Sıfatı ile İlgili Tartışmalar ve Eş’arilerin Açmazları”. *akif* 52*,* sy. 1 (2022): 46-64. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2430604.

Taş, İbrahim. *Yūsuf ve Zelīẖā [Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım].* Ankara: TDK Yayınları, 2019.

Turan, Veysi. “Karamanlı Nizâmî Divanında Ayet İktibasları”. *International Journal Of Filologia*, sy. 5 (2021): 123-140. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1799573.

Ünver, İsmail. “Mesnevi”. *Türk Dili: Aylık Dil Dergisi* LI, sy. 415-416-417 (1986): 430-563. https://www.tdk.gov.tr/dosyalar/TDD/1986s415-417/1986s415_417_07_I_UNVER.pdf.

Üstün, Mehmet Cihat ve Akın, Hüsrev. *İbn İsâ Saruhânî Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ.* Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2025.

Üstün, Mehmet Cihat. *Dürr-i Sencîde (Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım).* Erzincan: DC Akademi Yayınları, 2023.

Yalçınkaya, Mustafa. “İlahî Sıfatlar”. *Sistematik Yaklaşımla Kelam Araştırmaları I-II*, (Ed. Ekrem Uysal). İstanbul: Mütercim Yayınevi, 2020.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Vahdâniyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 428-430. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yılmaz, Sabri. “Hak Dini Kur' an Dili'nde Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 18 (2006): 145-163. https://isamveri.org/pdfdrg/D00036/2006_23/2006_23_YILMAZS.pdf.

Yılmaz, Sueda. “Kitap Tanıtımı – Bir Osmanlı Anlatısı: Mesnevi (Roman ve Mesnevi Türlerine Mukayeseli Bir Bakış)”, (Yaz. Günaydın, Alper). *Folklor Akademi Dergisi* 6, sy. 3 (2023): 1496-1501. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3229068.

Yüksel, Emrullah. “İslam'da Şefaat Yetkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 5 (2002): 17-31. https://isamveri.org/pdfdrg/D02370/2002_5/2002_5_YUKSELE.pdf.

Elektronik Kaynaklar ve Erişim Tarihleri

İlim ve İhsan. “Salavat Getirmenin Faziletleri”. Erişim 10 Temmuz, 2025. https://www.islamveihsan.com/salavat-getirmenin-faziletleri.html.

Kur’ân & Meâli Türkçe Meâl ve Tefsir. “Kur’ân-ı Kerim Konu Fihristi”. Erişim 6 Temmuz, 2025, https://www.kuranvemeali.com/fihrist.

ULUSLARARASI

ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ VE İSLAMLAŞMASI SEMPOZYUMU

Katılım Belgesi

Doç. Dr. Mehmet Cihat ÜSTÜN

16-18 Ekim 2025 tarihlerinde gerçekleştirilen Uluslararası Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması Sempozyumu'na ***"Anadolu Sahasında Şeyyâd Hamza Tarafından Yazılan İlk Yûsuf u Zelihâ Mesnevisinde İslami Durum Eylem ve Söylemler"*** başlıklı çalışmanız ile katıldığınız için teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Hamza AYDOĞDU	Sinan AKSU	Bekir AKSUN	Prof. Dr. Akın LEVENT
Erzincan Valisi	Vakıflar Genel Müdürü	Erzincan Belediye Başkanı	EBYÜ Rektörü

CamScanner ile tarandı